

GİRİŞ

Müslümanların Endülüs'e geçerek yerleşmelerinden, engizisyonla tamamen ortadan kaldırılmalarına kadarki tüm süreç, dokuz asır sürmüştür.

Bu süreç aşağıdaki başlıklar altında incelenmektedir:

Fetih Yılları

711-715 -> 4 yıl Valiler Dönemi

715-756 -> 41 yıl Endülüs Emevîleri/Hilafet Dönem

756-1031 -> 275 yıl Mülûkû't-Tavaif Dönemi

1031-1090 -> 59 yıl Murâbitlar Dönemi

1090-1147 -> 57 yıl Muvahhidler Dönemi

1147-1238 -> 91 yıl Gırnata Emirliği Dönemi

1238-1492 -> 254 yıl Engizisyon,

Soykırım ve Sürgün Yılları 1492-1609 -> 117 yıl

TOPLAM -> 898 yıl Ancak bu ünite, aşağıdaki başlıklarla ele alınmaktadır.

FETİH VE SONRASI

Müslümanların İspanya'ya yani İber Yarımadası'na geçişi, Kuzey Afrika'nın fethiyle başlamıştır. İber Yarımadası tarihte, Grekler, Romalılar, Franklar gibi pek çok kavmin uğrak yeri ve egemenlik alanı olmuştur.

Günümüzde kullanılan "İspanya" ismi de Vizigotlar kültürünün bir ürünü olarak karşımızdadır.

Kuzey Afrika Valisi Musa b. Nusayr'ın azadlı kölesi Tarif b. Malik komutasında gönderilen 400 kişilik keşif birliğinin bol ganimetlerle dönmesi, 711 yılında Berberî komutan Tarık b. Ziyad'ın komutasında 7000 kişilik ordunun İspanya'ya gönderilmesini teşvik etti.

Böylece Kral Rodrigo'nun karşı çabalarına rağmen İspanya fethi başladı.

Tarık b. Ziyad, ordusunu üç kola bölerek Kurtuba, İlbire ve Toledo'ya ulaştı ve Vizigotları başarısızlığa uğrattı.

Daha sonra Musa b. Nusayr 18.000 kişilik ordu göndererek Karmüne, İşbiliye ve Maride'nin fethini gerçekleştirdi. Peşine İspanya'nın kuzeyine doğru yönelen fetihler, Galya'ya kadar varmıştır.

Doğu'ya ve Batı'ya seferler planlayan Musa b. Nusayr ve Tarık b. Ziyad'ın teşebbüsleri Emevî Halifesi Velid b. Abdümelik'in Musa b. Nusayr'ı Şam'a çağırmasıyla duraklamıştır.

Müvelled denen yerli halk, fethihte destek olan ve bölgeye yerleştirilen Kuzey Afrika'nın yerli halkı

Berberiler ile Yemenli ve Kayslı Araplar arasında sık sık çıkan ihtilaflar, çekişme ve kavgalara

dönmüş, bu da Müslümanların birlik beraberliğinin bitişi kadar fetihlerin ve bölgede tutunmanın sonunu da getirmiştir.

Musa b. Nusayr'ın, 714 senesinde Halife Abdümelik tarafından çağırılması üzerine Şam'a giderken yerini bıraktığı oğlu Abdülaziz de İspanya'nın doğusuna fetihler düzenledi ve Tudmir bölgesini ele geçirdi.

Bu tarihten sonra 756 senesinde bağımsız Endülüs Emevî Devleti kurulana kadar bu topraklarda "Valiler Dönemi" başlamış oldu.

VALİLER DÖNEMİ

40 yıl süren bu dönem, fetihlere damgasını vuran bir dönemdir.

Öyle ki tâ Fransa'ya kadar gidilmiş, Paris'in 30 km yakınına kadar ulaşılmıştır. Fakat tarihte "Balatü's-Şühedâ = Şehitler Düzlüğü" (Tours Savaşı/Poitiers Savaşı) adıyla anılan ve Müslümanlar için ağır bir yenilgiyle sonuçlanan savaş, çok sayıda asker ve komutanın ölümüne yol açarken aynı zamanda fetihlerde duraklama döneminin başlangıcı da olmuştur.

Bu durum yeniden asabiye savaşlarını körüklemiş, barışın kaybolmasına ve iç güvenin ve istikrarın bozulmasına yol açmıştır.

Arap-Berberî, Kayslı-Yemenli, Beledli-Şamlı ve Arap-Müvelled mücadelesi her yerde kendini göstermiş ve gittikçe de büyümüştür.

Diğer yandan IX. yüzyılda Müslümanlara karşı kuzey bölgelerde sağlanan Hristiyan birliği ise kuzeyde Hristiyan hâkimiyetini gerçekleştirmiştir.

EMİRLER DÖNEMİ

Endülüs'te zuhur eden kaos ve bunalımın benzeri, doğuda Şam'da da çıkmış ve Abbâsî ihtilaliyle iktidar el değiştirmiştir.

Abbâsî zulmünden kaçan II. Hişam'ın torunu Abdurrahman b. Muaviye, önce Kuzey Afrika'ya oradan da Endülüs'e geçmiştir. Onun gelişi bölgedeki Kayslılar tarafından sıcak karşılanmamış ancak o, Yemenliler ve Berberiler tarafından desteklenmiştir.

Çünkü onun Endülüs'e geçmekteki asıl hedefi can korkusu değil aksine Emevî Devleti'ni batıda canlandırmaktı.

I. Abdurrahman b. Muaviye (756-788): 755 senesinde Endülüs topraklarına ayak basarak Kurtuba'ya doğru harekete geçen Abdurrahman b. Muaviye'ye Yemenli Araplar ve Berberiler de katıldı. Kendisini engellemek isteyenleri yenilgiye uğratarak Kurtuba'ya girdi. Kendisine yapılan biatleri kabul etti (756).

Toplumun tüm katmanlarını olduğu kadar gayrimüslimleri de topluma entegre ederek adil, huzurlu, istikrarlı ve huzurlu bir toplum kurdu. Adli, idarî, ekonomik ve sosyal düzenlemeler yaptı.

Bu durum, convinencia diye adlandırılan birlikte yaşama ortamını, gayrimüslimlerden daha fazla İslâmlaşmayı ve kültürel ve bilimsel açılardan da doğudaki gelenekleri buraya taşımayı getirdi.

I. Hişam b. Abdurrahman b. Muaviye (788-796): Abdurrahman b. Muaviye'den sonra devletin başına geçen oğlu Hişam babası kadar iyi bir idareci olmasa da istikrarlı ve adil bir yönetim sergilemiştir. Ömer b. Abdülaziz'i örnek alarak icraatlarda bulunan Hişam, hem ulemanın hem de halkın gönlünde taht kurmuştur.

Bu esnada gelişen Mâlikîlik, Evzailiğin yerini almış ve Mâlikî âlimler devlet içerisinde ve hükümdar üzerinde otorite kurmaya başlamışlardır.

İslâm kültürünün yaygınlaşması ve İslâmlaşmanın devam edişi bu dönemde de görülmüştür.

I. Hakem b. Hişam (796-822): Babasının tersine takip ettiği politika ile ulemeden kopmuş, dinî gelenek ve kararlarında serbest davranmıştır. Bu yüzden büyük eleştiri almış, halktan ve ulemeden gelen tepkiler isyan seviyesine çıkmıştır.

O, bütün bu tenkitlere aldırmadığı gibi, isyanları da kanlı bir şekilde bastırılmış ancak devletin bütünlüğünü de korumuştur.

II. Abdurrahman b. Hakem (822-852): Abdurrahman iyi bir devlet adamı olup istikrarlı bir yönetim sergilemiştir. Fukaha ile birlikte çalışmış ve meydana gelen bazı ayaklanmaları başarıyla bastırmıştır. İstikrar, ekonomik ve kültürel gelişmeyi de beraberinde getirmiş, doğudaki kültürel birikim en fazla bu dönemde Endülüs'te kendini göstermiştir.

II. Abdurrahman Sonrası ve Fitnenin Zuhuru: II. Abdurrahman'ın 852 senesinde vefatından sonra yerine sırasıyla Muhammed (852-886), Münzir (886-888) ve Abdullah (888-912), toplamda 60 sene içinde ülkeyi yönettiler.

Fakat bu 60 senelik süreç diğerleri kadar istikrarlı ve başarılı olmamıştır.

Ülkenin dört bir yanında meydana gelen isyanlar, oluşan içtimaî birliğin ve istikrarın bozulmasına neden olmuştur.

Çeşitli dinî ve etnik gruplar arasında çatışmalar başlamış ve ülke siyasî parçalanmanın eşiğine kadar gelmiştir. "Büyük Fitne" diye adlandırılan bu dönemde ayaklanmanın her türlü çıkması, iç ve dış isyanlar devleti sarsmaya başlamıştı.

Bu durum da devleti hem siyasî ve ekonomik açıdan sarsmış hem de toplumsal çözülme üst düzeye çıkmıştır.

III. Abdurrahman (912-961) ve Endülüs Emevî Hilafeti: 912 senesinde Emir Abdullah'ın vefat etmesiyle yerine 23 yaşındaki torunu III. Abdurrahman geçmiştir.

Gerek yönetimde izlediği dikkatli ve titiz politika, adil ve liyakatli atamalar, gerekse isyancı grup ve kabilelerin isyana yönelik kabiliyetlerini engelleme ve gayrimüslimlere karşı izlediği dikkatli politika ile yavaş yavaş devleti toparlamış ve ulemayı da yanına almıştır.

Convinencia ortamı yeniden geri gelmiş ve Endülüs İslâm medeniyetinin daha ileri boyutta zirve yapması mümkün olmuştur.

Ancak Fâtımîlerin yayılcı politika ve propagandalarını bölgede yayma teşebbüslerine karşı verilecek mücadelenin, hilafet üzerinden olmasını düşünen Abdurrahman, halifelliğini ilan etmiştir.

GİRİŞ Müslümanların Endülüs'e geçerek yerleşmelerinden, engizisyonla tamamen ortadan kaldırılmalarına kadarki süreç, dokuz asır sürmüştür. Bu süreç aşağıdaki başlıklar altında incelenmektedir: Fetih Yılları 711-715 -> 4 yıl Valiler Dönemi 715-756 -> 41 yıl Endülüs Emevîleri/Hilafet Dönemi 756-1031 -> 275 yıl Mülûkû't-Tavâif Dönemi 1031-1090 -> 59 yıl Murabıtlar Dönemi 1090-1147 -> 57 yıl Muvahhidler Dönemi 1147-1238 -> 91 yıl Gırnata Emîrliği Dönemi 1238-1492 -> 254 yıl Engizisyon, Soykırım ve Sürgün Yılları 1492-1609 -> 117 yıl TOPLAM -> 898 yıl III. ABDURRAHMAN (912-961) VE ENDÜLÜS EMEVÎ HİLAFETİ: 912 senesinde Emîr Abdullah'ın vefat etmesiyle yerine geçen III. Abdurrahman, gerek yönetimde izlediği dikkatli ve titiz politika, adil ve liyakatli atamalar, gerekse isyancı grup ve kabilelerin isyana yönelik kabiliyetlerini engelleme ve gayrimüslimlere karşı izlediği dikkatli politika ile yavaş yavaş devleti toparlamış ve ulemayı da yanına almıştır. Conviniencia ortamı yeniden geri gelmiş ve Endülüs İslâm medeniyetinin daha ileri boyutta zirve yapması mümkün olmuştur. Ancak Fâtımîlerin yayılmacı politika ve propagandalarını bölgede yayma teşebbüslerine karşı verilecek mücadelenin, hilafet üzerinden olmasını düşünen Abdurrahman, halifeliğini ilan etmiştir. II. Hakem: On beş sene boyunca Endülüs topraklarının yönetimini üstlenmiş, o da babası gibi ülke ve toplum bütünlüğünü korumaya önem göstermiştir. Devlet için tehlike oluşturan İspanyol Krallık ve Kontluklarıyla mücadele ederek siyasî nüfuzunu onlar üzerinde de devam ettirmiştir. Diğer taraftan babasının Kuzey Afrika'da Fâtımîler üzerinde kurduğu dengeyi korumuş ve Fâtımî desteği ile bağımsızlık çabası içine giren İdrisîleri çökertmiştir. Onun gerek siyasî gerekse entelektüel başarıları, Müslüman tarihçilerin yanı sıra Batılı tarihçilerin de dikkatini çekmiş ve ondan övgüyle bahsetmişlerdir. II. Hişam: 12 yaşında tahta çıkması ve tecrübesizliği, devlet idaresinde birtakım boşluklar oluşturmuştur. Bu kendini, devlet otoritesinin zayıflaması ve bazı devlet adamlarının aralarında iktidar mücadelesinin başlamasında göstermiştir. Âmirîler Dönemi'nin başlatıcısı olan Hacı Muhammed b. Ebî Âmir bu isimler arasında en etkili olanıdır. ÂMİRİLER DÖNEMİ (976-1008): İbn Ebî Âmir, başvezirlik görevine geldikten sonra etkisi büyümeye ve II. Hişam'ı kontrolü altına almaya başlamış ve onu görevinden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Mansur daha sonra kendi adına para bastırarak, cuma hutbelerinde adını halife olarak zikrettirmiştir. Böylece devlet içerisinde Emevî hanedanlığına karşı bir Âmirî Hanedanlığı (976-1008) doğmuştur. Muhammed b. Hişam ve Fitnenin Yeniden Zuhûru: Muhammed b. Hişam, Abdurrahman gibi iyi bir yönetici değildi. Âmirî taraftarları, Berberîler ve Sakalibe'den oluşan ordu ile yerli halk arasında sürtüşmeler başlatmıştı. Muhammed b. Hişam'a karşı oluşan öfkeler gitgide büyümüş ve Berberîler etrafındaki grup ayaklanarak onu öldürmüşlerdir. Kurtubalılarla Berberîler arasındaki çatışmalar katliamlar düzeyine çıkmıştır. Zamanla güneydeki topraklarda güçlenen Berberîler hilafet makamına kendilerinden birinin geçmesi gerektiğine inanmışlar ve Hammûdî ailesinden Ali b. Hammûd'u iktidara getirmişlerdir (1016). HAMMÛDÎLER DÖNEMİ: Şiî olan Hammûd ailesi, Fâtımîlerin Kuzey Afrika'da egemenlikleri altına aldıkları İdrisî ailesinden gelmekteydi. Aslında köken olarak Ehli Bey'ten olan bu aile, zaman içerisinde kültürel olarak Berberîleşmişti. Ali b. Hammûd ve kardeşi Kasım, Süleyman el-Mehdi'nin tahttan indirilmesinde önemli rol almış isimlerdi. Ali b. Hammûd öldürülünce (22 Mart 1018) yerine el-Memun lakabıyla kardeşi Kasım geçti. Abdurrahman el-Murtaza ile karşı karşıya gelen Kasım, onunla savaştı ve yenilgiye uğrattı. Daha sonrasında kendi yeğenleriyle karşı karşıya gelince halifelik makamı üç kez el değiştirdi. İki yıl süren taht kavgaları, Kurtuba halkını ayaklandırmış ve Kasım b. Hammûd Kurtuba'dan kovulmuştur. EMEVÎLERİN SONU: Hammûdîlerin kovulmasıyla halk, otorite boşluğunu doldurması için Emevîler arasından Abdurrahman b. Hişam'ı seçmiştir. 1023'te tahta oturan 23 yaşındaki bu genç halife, dönemin en meşhur âlim ve idarecilerini kendine vezir tayin etti. Fakat güneyde birçok şehir Arap aile veya sülalelerin hâkimiyetine girmekteydi. Diğer yandan mevcut siyasî birliğin sağlanması için kuvvetli bir orduya ihtiyaç vardı. Fakat bu durum için devletin yeterince bütçesi bulunmamaktaydı. Oluşan çeşitli kargaşalar karşısında halk, Endülüs Ulu Camii'nde toplanarak Emevî hanedanının Kurtuba'dan sürülmesine karar verdiler. Bundan sonrasında ise Mülûkû't Tavâif dönemi başlamıştır. MÛLÛKÛ'T-TAVÂİF DÖNEMİ: Meydana gelen siyasî kargaşadan sonra Endülüs içerisindeki birçok şehir, yönetim boşluğuna düşmüş ve burada bulunan aristokrasiler şehirlerin idarelerini ellerine almaya başlamışlardır. 1031 senesinden itibaren bu siyasî bölünmeler daha da artmaya başlamış ve neredeyse bazı kasabalar ve kaleler dahi kendi bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Yirmi civarındaki bu devletlerden bazıları Arap asıllı iken bazıları da Berberî asıllı olup bazıları da Saklebîler tarafından

emîrlik haline getirilmiştir. Mülûkû't-Tavâif'in Özellik ve Siyasetleri: Bu şehir devletlerinin en temel özelliği etnik kimlikten ziyade coğrafi unsura dayanmış olmalarıdır. Bunlar da Endülüs Devleti gibi homojen olmayan bir toplumsal yapıya sahiptirler. Mülûkû't-Tavâif'in haricî düşman olarak birbirlerini görmeleri, Hristiyan devletlerden gelebilecek tehlikeleri göz ardı etmelerine neden olmuştur. Reconquista: I. Fernando hâkimiyetini artırmak için Endülüs'te bulunan bu siyasî parçalanmayı iyi değerlendirmek niyetindeydi. Bunun için klasik Reconquista fikri ile bu emîrliklerin güçsüzleşmelerini sağlamayı hedeflemiş ve bu devletlerin kendi aralarındaki çatışmalarına destek sağlamıştır. Bu şekilde onları içten zayıflatarak bu bölgeleri fethetmeyi amaçlamıştır. 1040'lı yıllarda harekete geçerek bu devletleri haraca bağlamış, şehirleri ve kaleleri işgale başlamıştır. Tuleytula'nın işgali o dönemki Müslümanlarda şok etkisi yaratmış ve büyük bir üzüntüye boğmuştur. Kendilerinde yeniden toparlanma gücü bulamayan Müslümanlar çareyi Murabıtlardan yardım istemekle bulmuştur.

MURÂBITLAR (1190-1147)

Endülüs siyasî hayatına Mülükû't- Tavâif (1031-1090) döneminden sonra 1090-1147 yılları arasında Murâbitlar hâkim oldu.

Endülüs'te bulunan Müslümanları temsil eden Abbâdî emiri Mu'temid Alellah'ın çağrısı üzerine Murâbitlar'ın ünlü hükümdarı Yûsuf b. Tâşfîn, Tuleytula'nın (Toledo) zaptından bir yıl sonra kalabalık bir orduyla Endülüs'e geldi.

1086 yılında Batalyevs'i tehdit eden VI. Alfonso'yu Zellâka Savaşı'nda yenilgiye uğrattı.

Böylelikle İspanya'da güneye doğru gelişen Hristiyan yayılımı durduruldu.

Yûsuf b. Tâşfîn, Mağrib'e geri döndükten sonra Endülüs'teki Müslüman emirlikler yeniden birbirleriyle mücadele içerisine girdiler.

Bu durum İspanya'daki Hristiyan krallıkların İslâm beldelerine olan baskılarını artırmalarına neden oldu.

Bu durum üzerine Yûsuf b. Tâşfîn yeniden Endülüs'e döndü ve bu bölgeyi Murâbitlar Devleti'ne bağlı bir vilayet haline getirdi.

Bu hâkimiyet yaklaşık 60 yıl boyunca devam etti. İspanya'da bulunan Hristiyan krallıklar, Endülüs'teki iç karışıklıkları neticesinde ortaya çıkan bu durumdan istifade ederek Tuleytula (Toledo) şehrini işgal ettiler.

Bu işgalden sonra İspanya'da mevcut olan Kastilya ve Aragon Krallıkları karşısında oldukça zor duruma düşen Endülüs'teki Müslüman emirlikler, Yûsuf b. Tâşfîn'den yardım istediler.

1086 yılında Endülüs'e ayak basan orduya İşbiliye (Sevilla), Gırnata (Granada), Maleka (Malaga) ve Batalyevs'ten (Badajoz) gelen Endülüslü kuvvetler de iştirak edince büyük bir ordu meydana geldi.

İslâm kaynaklarına göre Yûsuf b. Tâşfîn, VI. Alfonso'ya İslâm dinini seçmek, vergi vermek ya da ölmek şeklindeki bir öneride bulundu.

Kastilya Kralı VI. Alfonso, 1086 yılında 50 bin kişiden oluşan ordusuyla Batalyevs şehrine bağlı ez-Zellâka denen mevkiye yerleşti.

23 Ekim 1086'da meydana gelen Zellâka Savaşı'nda Müslümanlar büyük bir zafer kazandı.

Bu zafer sonrası Uşbune (Lizbon) ve Şenterin (Santerem) şehirleri fethedildi.

Savaşın sonucunda Yûsuf b. Tâşfîn, Endülüs Müslümanlarını tehlikeden kurtarıp payitahtına döndü.

Yûsuf b. Tâşfîn, kendi döneminin en büyük İslâm devletlerinden birini kurmuş, özellikle hanedanlığın ilk 25 yılında Endülüs'te bitme noktasına gelen İslâm varlığı yeniden güç kazanmıştı.

Babasından kendisine zengin ve güçlü bir devlet idaresi kalan Ali b. Yûsuf, Endülüs'e ilk geçişinde 1108'de Kastilya Krallığı ile yaptığı savaşta elde ettiği Uklic zaferi Murâbit hanedanlığının İspanya'daki hâkimiyetinin en üst noktasını oluşturmaktaydı.

Beş yıl sonra Lizbon kenti fethedildi. 1116 yılında Pizza, Cenova, Barcelona, Mayorka, Minorca ve Yâbise Adaları ele geçirildi.

1143 yılında ölen Ali b. Yûsuf'un yerine oğlu Tâşfîn b. Ali tahta oturdu.

İspanya'daki Kastilya Krallığı bir Haçlı ordusuyla 1147 yılında Meriye kentini, Katalonya Kontluğu da 1148 yılında Turtuşi ve Laride şehrini ele geçirdi.

MUVAHHİDLER (1147-1229)

Kuzey Afrika'da ve Endülüs'te hüküm süren Berberî hanedanlığı olan Muvahhidler hareketinin kurucusu İbn-i Tumert'ti.

Muvahhidler, henüz Yûsuf b. Abdülmümin devrinde yönünü Endülüs'e çevirmişti.

Abdülmümin, Berraz b. Muhammed el-Müsevvifun kumandasındaki bir orduyu Endülüs'e gönderdi.

Bu kuvvetler 1147 yılında İşbiliye ve diğer sahil kesimlerine hâkim oldular.

İlk yıllarda Kurtuba, Batalyevs ve İşbiliye şehirlerini idareleri altına alan Muvahhidler, 1172 yılında yaptığı bir seferle İbn-i Merdeniş'in Doğu Endülüs'teki hükümrانlığını sona erdirdi.

Valencia, Mürsiye, Ceyyan ve Gırnata'yı ele geçirdiler.

1183 yılında yaptığı iki seferinde Hristiyan Kastilya Krallığı ile ittifak yapan Portekizlilerin üzerine yürüdü.

Bu sefer esnasında Abdülmümin, Şenterin (Santarem) ve Uşbune'yi (Lizbon) kuşattı.

Ancak muhasara esnasında yaralanıp hayatını kaybedince Portekiz seferi sona erdi.

İç mücadeleleri fırsat bilen Kastilya Krallığı yeniden Endülüs Müslümanları üzerine harekete geçti.

Portekizliler 1189 yılında bir Haçlı ordusuyla Şilb'i işgal ettiler.

Mansur, 1195 yılında ordusu ile birlikte Cebelitarık Boğazı'nı geçerek Kurtuba'nın kuzeyindeki Erek/Alarcos'ta Kastilya Krallığı'nı ağır bir yenilgiye uğrattı.

Mansur, Vadhilicare, Salamanca gibi şehirleri ele geçirerek Tuleytula'yı (Toledo) kuşattı ise de alamadı.

Papa III. Innocent bir Haçlı seferi çağrısı yaparak Kastilya Kralı VIII. Alfonso'nun önderliğinde Aragon, Navarra, Leon, Portekiz ve Fransız ordularının katıldığı büyük bir askerî kuvvet oluşturuldu. İkâb Bölgesi'nde iki ordu karşılaştı.

Nâsır, ağır bir yenilgi aldı.

İspanyolların İspanya'yı Müslümanlardan alma hareketinin (Reconquista) yeniden ivme kazandı.

İkâb hezimetinden sonra Tlosa, Vilches ve Ubeda şehirleri Haçlıların eline geçti. Nâsır'dan sonra tahta çıkan on altı yaşındaki oğlu Yûsuf El Mustansir idi.

İdaredeki zayıflığı yerel unsurların güçlenmesine neden oldu.

Bu otorite boşluğu içerisinde Portekiz, Kastilya ve Aragon rallıkları Tartosa, Valencia, Javita, Batalyevs, Marida, Cordoba ve Sevilla'yı ele geçirdiler.

1230 yılında İspanya'da Kastilya ve Leon Krallıklarını birleştiren III. Fernando ile Aragon Kralı I. Jacques yeniden harekete geçtiler.

Aragon Krallığı 1237'de Balear Adalarını, 1238'de Belensiye'yi (Valencia), 1244'te Daniye şehrini, 1246 yılında Şatıbe'yi (Javita), Kastilya Krallığı ise 1236 yılında Kurutuba'yı (Kordoba), 1246 yılında Arcune'yi, Portekizliler ise 1242 yılında Şilb'i, 1250 yılında Santarem'i ele geçirdiler.

Muvahhid hanedanlığında, İkâb Savaşı'ndan sonra otorite problemi uzun bir süre devam etti.

1269 yılında Muvahhid hanedanlığı Merînîlerin başkent Merakeş'e girmeleriyle sona erdi.

GİRNATA BEN-İ AHMER EMİRLİĞİ (1239-1492)

İspanya'da bulunan Hristiyan krallıklarının yaptıkları saldırılarla Muvahhidler döneminin son yıllarında Endülüs Müslümanları topraklarının çok büyük bir kısmını kaybetmişti.

Bu saldırılardan ancak İspanya'nın güneydoğusundaki İlibre şehrinden Ronda bölgesine kadar uzanan bir sahil şeridi kurtulabildi. Muvahhidlerin, Kastilya Krallığı karşısında İkâb Savaşı'nda yenilgiye uğramaları, Endülüs'te siyasî bir karışıklığa neden olmuştu.

Bu siyasî boşluk esnasında Endülüslü liderlerden İbn-i Hûd, Abbâsîlere bağlılığını bildirerek Kurtuba, Şatıbe ve Ceyyan'ı içine alacak bir şekilde bir emirlik kurdu.

Bu sırada Ceyyan Şehri ve civarında Muhammed b. Yûsuf b. Nâsır güç kazanmaya başlamış, önceleri İbn-i Hûd'a bağlı iken 1238'de İbn-i Hûd'un öldürülmesi üzerine Gırnata'yı ele geçirerek kendi emirliğini kurmuştu.

Muhammed b. Yûsuf tarafından Gırnata'da kurulan ve Ben-i Ahmer adını alan bu devlet, dar bir sahil şeridine sıkışmasına ve ağır şartlar altında kalmasına rağmen yaklaşık 250 yıl varlığını devam ettirebildi.

Yûsuf b. Nâsır, Gırnata'da Kasabatü'l-Kâdime'ye yerleşti ve burada Sebike Tepesi üzerinde olan Elhamra Kalesi'ni kendisinden sonra gelenlerin de genişletmesi ile büyük bir mimarî eser haline dönüşecek olan Elhamra Sarayı'nın temellerini attı.

1462 yılına kadar süren ve genel olarak istikrarlı geçen dönem, 1462 yılından itibaren Ben-i Ahmer Emirliği açısından sıkıntılı bir sürece kapı açtı.

Kastilya-Leon krallığı 1462 yılında Endülüs'teki Müslümanların destek aldığı Kuzey Afrika bağlantısını kesmek için Cebelitarık'ı ele geçirdi.

Bunun yanı sıra 1469 yılında Kastilya Kraliçesi İabella ile Aragon Kralı II. Fernando'nun evlenmesi ile İspanya'da Hristiyan krallıklar arasında bir birlik sağlandı.

Elhame, Ronda, Maleka ve Meriye şehirleri İspanyolların eline geçti.

En sonunda 1492 yılında başkent Gırnata kuşatıldı.

2 Ocak 1492 tarihinde Gırnata şehrinin Hristiyanlar tarafından teslim alınmasıyla Ben-i Ahmer Devleti yıkılmış oldu.

Böylece 711 yılında başlayan Endülüs'teki Müslüman hâkimiyetinin son merhalesi 1492 yılında nihayete erdi.

OSMANLI-ENDÜLÜS İLİŞKİLERİ

1487 yılında Ebu Emir Abdullah, Osmanlı Padişahı II. Bayezid'e bir elçi göndererek İspanyol krallıklarına karşı destek istemişti.

Ancak II. Bayezid, Cem Sultan olayından dolayı Avrupa ile ilişkilerinde oldukça nazik bir durumdaydı.

Gırnata'nın düşmesinden on yıl sonra Gırnata'da kalan Müslümanlar Osmanlı Devleti'ne bir elçi göndererek durumlarının ne kadar kötü olduğunu anlatmışlar, bu durum üzerine ünlü denizci Kemal Reis komutasındaki bir donanma İspanyol kıyılarını vurarak bir kısım Müslümanları Osmanlı Devleti'ne getirmişti.

Osmanlı-Endülüs ilişkilerindeki diğer önemli bir dönem Kanuni Sultan Süleyman devridir.

Şarlken idaresindeki İspanya'dan ağır baskılar gören Müslüman ahali, Osmanlı himayesinde bağımsız denizcilik faaliyetleri gösteren Hızır Reis'ten (Barbaros) yardım istediler.

Bu talep üzerine Hızır Reis, İspanyol sahillere kırk parçalık donanma göndererek yetmiş bin

civarında Müslüman'ın İspanya'dan ayrılmasını sağladı.

İspanyol baskıları neticesinde 1568 yılında büyük bir isyan patladı.

Müslüman ahali Osmanlı Padişahı II. Selim'den destek istediler.

II. Selim bu talebe karşılık Osmanlı donanmasını Kıbrıs meselesinin halli için görevlendirilmesinden dolayı sadece Cezayir'den yardım yapabilmesi için Kılıç Ali Paşa'yı görevlendirdi.

Cezayir'de bir deniz gücü hazırlayan Kılıç Ali Paşa'nın gönderdiği donanma Meriye (Almeria) önlerinde fırtınaya tutularak dağıldı.

Bunun üzerine Endülüslü Müslümanlar, İstanbul müftüsüne bir mektup gönderdi.

Padişah II. Selim yardım için tekrar harekete geçti ise de 1570'te İnebahtı'da cereyan eden savaşta Osmanlı donanması ağır darbe alınca Osmanlı Devleti gerekli yardımları ulaştıramadı.

I. Ahmed döneminde, Endülüs Müslümanlarının Kuzey Afrika'ya göçlerinin rahat bir biçimde yapılması için Batılı ülkelere mektuplar yazdı ve binlerce Endülüslü Müslüman, İspanyol idaresinden Kuzey Afrika ve İstanbul'a kaçarak Osmanlı topraklarına sığındılar.

EBU'L-ABBÂS ES-SEFFÂH (749-754)

Abbasî ihtilâlinin ilk lideri İmam Muhammed'in oğludur. Emevîler tarafından tutuklanan İbrahim b. Muhammed'in vasiyeti üzerine hareketin başına geçmiştir. Halifelîğe Geçişi İbrahim b. Muhammed'in vefatının ardından Kûfe'ye gelen kardeşi Ebu'l-Abbâs'a biat edildi ve halifelik sürecinin ilk adımı atılmış oldu. 28 Kasım 749'da yapılan genel biatle Ebu'l-Abbâs halifelîğe getirildi ve Abbasî Devleti kuruldu. İlk İcraatları Halife, Hâşimiye'de bulunan saraya döndükten sonra veziri Ebû Seleme'yi aralarındaki ihtilaftan dolayı öldürtmüştür. Abbasîlerin ilk halifesi, devlet nüfuzunu tesis etmek ve iktidarlarını güçlendirmek için vali atamalarını acil bir şekilde gerçekleştirdi. Güven ve devlet bütünlüğünü koruma arzusuyla valiliklere, yakın akrabalarını getirdi. Devlet merkezini, kendisi için daha güvenli gördüğü Enbâr'a nakletti. Emevîlerle Mücadele Zap Suyu Savaşı (750) Ebu'l-Abbâs Emevîlerin son halifesi Mervân'ın hayatta olmasını kendi iktidarı için tehlikeli gördüğünden amcası Abdullah b. Ali'yi Mervân'la mücadelede görevlendirmişti. İki ordu Zap Suyu kenarında karşılaştı ve Abbasî ordusu savaşı kazandı. Mervan, Mısır'a gitti. Burada yakalanıp öldürülmesiyle Emevî hanedanlığı resmen sona erdi.

İbn Hubeyre'nin Öldürülmesi (750) Emevîlerin Irak Genel Valisi İbn Hubeyre, Vasıt Kalesi'nde Abbasîler tarafından on bir ay kuşatılmış, Emevî Halifesi Mervân'ın ölümünden sonra teslim olma konusunda Abbasîlerle görüşmelere başlamıştır. Can ve mal güvencesi karşılığında teslim olmasına rağmen İbn Hubeyre, Ebu'l-Abbâs'ın isteğiyle öldürülmüştür. Emevîleri Ortadan Kaldırma Süreci Ebu'l-Abbâs, Emevîlerin geçmişte Hz. Ali ve nesli başta olmak üzere Haşimoğullarına yaptıklarının intikamını almak ve onların tekrar bir güç elde ederek Abbasî iktidarı için tehdit unsuru olmalarını engellemek için Emevî ailesine takibat başlatmıştır. Özellikle Dımaşk, Musul ve Mısır'da katliamlar yaşanmış, çok sayıda Emevî taraftarı öldürülmüştür. Abbasî Yönetimine İlk İsyanlar Ebu'l-Abbâs'ın iktidara geldiği aylardan 752 yılı sonlarına kadar çok sayıda isyan patlak vermiştir. Bu isyanların çoğuna Abbasîlerin, Emevî ailesine ve taraftarlarına uyguladığı baskı, şiddet ve katliamlar neden olmuştur. Malatya'nın Bizans Tarafından Kuşatılması (751) Abbasîlerin iç isyanlarla meşguliyetinden istifade etmek isteyen Bizans İmparatoru, 751 yılında Kemah'a gelmiş, ardından Malatya'yı yakıp yıktıktan ve büyük tahribatta bulunduktan sonra Kalikala şehrine yönelmiş ve şehri teslim almıştır. Abbasî Devleti, iç isyanları bastırmakla uğraştığından Bizans'ın bu harekâtına karşı koyamamış, Bizans'a karşı ancak 754 yılında ordu hazırlayabilmiştir. Talas Savaşı (751) Çin, Türkistan'da siyasî ve askerî faaliyetlere başlamış; Türk boyları, Çin'le tek başlarına mücadele edemeyeceklerinden Abbasîlerden yardım istemişlerdir. Abbasî ve Türklerden oluşturulan ordu, Çinlileri ağır mağlubiyete uğratmıştır. Savaşla birlikte Çin'in Batı Türkistan'daki siyasî emelleri son bulmuş, Türk nüfuzu bölgeye yeniden hâkim olmuş, Karluklar 766 yılında kendi bağımsız devletlerini kurabilmişler, Karahanlı Devleti'nin kuruluş zemini oluşmaya başlamış, İslâm'ın Türkler arasında yayılması hızlanmış, esir alınan Çinliler sayesinde kağıt ilk kez Çin dışında üretilmeye başlamıştır. Sicilya Seferi Müslüman tüccarların mallarının yağmalanmasına imkân sağlayan Sicilya'ya Abdullah b. Habîb komutasında 752-753 yıllarında düzenlenen seferi, Müslümanlar kazanmıştır.

Vefatı

Ebu'l-Abbâs Emevîlerin veliaht geleneğini devam ettirerek kardeşi Ebû Cafer ve yeğeni İsa b. Musa'yı veliaht tayin etmiş, 754 yılında hayatını kaybetmiştir.

EBÛ CAFER el-MANSÛR (754-775)

714 yılında Humeyme'de doğmuştur. Çeşitli isyanların bastırılması ve diğer askeri harekâtlarda görev almış, Cezire ve Azerbaycan valiliği ile hac emirliğini üstlenmiştir. Halifelîğe Geçişi Ebu'l-Abbâs'ın vefatı üzerine kendisine biat edildi. "Allah tarafından yardım edilen" anlamındaki Mansûr unvanını alarak Abbasî halifelerinin dinî unvanlar kullanmaları geleneğini başlattı. Abdullah b. Ali İsyanı (754) Kardeşi Halife Ebu'l-Abbâs'ın vefatı ve yeğeni Ebû Cafer'in halife olduğunun haberini alan Abdullah b. Ali, yeni halifeyi tanımadığını bildirdi. Mansûr, Ebû Müslim'i bu mücadelede görevlendirdi. İki ordu 754 yılı Temmuz'unda Nusaybin'de karşılaştı. 4 ay süren savaşı, Abdullah kaybetti. Muhammed en-Nefsüzzekiyye İsyanı (762) Hz. Ali'nin soyundan gelen Nefsüzzekiyye, Mansûr'un, kendisi ve ailesine baskıları sebebiyle mehdi olduğu iddiasıyla halifelîğini ilan etti. Çok sayıda âlimin desteğini ve Haşimoğullarının biatlerini aldı. Mansûr, veliahtı İsa b. Musa'yı Muhammed'in üzerine gönderdi ve Muhammed en-Nefsüzzekiyye öldürüldü. Ebû Müslim el-Horasânî'nin Öldürülmesi (755) Abbasîlere iktidarı kazandıran baş aktör Ebû Müslim, iktidara gelişlerinden sonra da kritik görevler üstlenerek

hanedan için büyük gayret sarf etmişti. Ebû Müslim'in halkın gözünde büyük itibar kazanması nedeniyle Mansûr, çeşitli bahanelerle Ebû Müslim'i yargıladı ve ölüm cezası verdi. Veliht Değişikliği Mansûr, veliaht İsa b. Musa'yı azletme ve yerine oğlu Mehdî'yi veliaht olarak atamaya karar verdi. Mansûr'un, tehditlerinin boyutunu artırması üzerine İsa b. Musa veliahtlıktan çekildi. Bağdat'ın Kuruluşu Başkent Enbar'ın, Hz. Ali'nin taraftarlarının olduğu Kûfe'ye yakın olması sebebiyle Ebû Cafer, başkent değişikliği yapmak istemiştir. Bağdat'ın 762-766 yılları arasında süren inşa çalışmalarının sonunda Abbasîler'in merkezi Irak'a kalıcı olarak taşınmış oldu. Dış İlişkiler Endülüs Emevî Devleti kuruldu ancak Mansûr, mesafenin uzaklığından dolayı bu devletle mücadele edemedi.

Vefatı

Mansûr, 775'te çıktığı hac yolculuğu sırasında vefat etmiş, halifeliğinin sonunda zengin bir hazine ve güçlü bir devlet bırakmıştır.

MUHAMMED el-MEHDÎ (775-785)

744 veya 745'te Huzistan'ın İzec kasabasında doğdu. 15 yaşındayken Horasan'daki bir ayaklanmayı bastırmak üzere gönderildi. Taberistan'ı fethetme görevini üstlendi. Horasan'ı on yıl yönetti. Halifeliğe Geçişi 775'te Mansûr'un ölümüyle halife oldu. İslahatları Mahpuslara yönelik büyük çaplı af ilan etti. Divânu'z-Zimâm'ı kurdu. Mezalim mahkemelerini kurumsallaştırdı. Ağır vergileri kaldırdı. Vergi ödemede tek para birimine geçti. Mekke-Medine-Yemen ve Irak-Hicâz arasında ilk kez posta teşkilatını kurdu. Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevi'yi genişletti. Hac yoluna konaklama yerleri inşa ettirdi. Alioğulları ile İlişkiler Alioğulları, Mehdî'nin halifeliğinde baskıdan kurtulmuşlar, itibarlarını geri almışlardır. Veliht Değişikliği Veliht İsa b. Musa, baskılar yüzünden Mehdî'nin oğlu Musa lehine veliahtlığı bıraktı, Mehdî de oğulları Musa ve Harun'u veliaht ilan etti. Zındıklarla Mücadele Mehdî, zındıkların faaliyetleri ve isyanlarını engellemek amacıyla yürütülen mücadelenin kurumsallaşması için Divânu'z-Zenâdika'yı kurdu. Halifeye çok yakın isimler de zındıklıkları gerekçesiyle takibata alındılar. Dış İlişkiler Bizans sınırındaki kaleler tahkim edilmiş, 782'ye kadar Bizans üzerine her yıl yaz seferi düzenlemiştir. Bunların bazılarını halifenin oğlu Harun komuta etmiş ve Kadıköy'e kadar ilerlenmiştir. Bizans'ın yıllık 70.000 dinar vergi ödemesi karşılığında üç yıllığına seferler durdurulmuştur. Sind'e donanma gönderilmiş, Barbed ve Kaşan fethedilmiştir.

Vefatı

Mehdî, bir av kazası veya bir cariye'nin kendisini zehirlemesi sebebiyle 785 yılında hayatını kaybetmiştir.

MUSA el-HÂDÎ (785-786)

Halifeliğe Geçişi Musa, 777 yılında birinci veliaht ilan edilmiştir. Mehdî'nin Bağdat'tan ayrıldığı zamanlarda idareye vekalet etmiş, 779'da hac emirliğini üstlenmiştir. 785 yılında babasının ölümü üzerine halife olmuştur. Fah Savaşı Medine valisinin şehirdeki Alioğullarına baskısı gerekçesiyle, bu aileden Hüseyin b. Ali, isyan ederek halktan biat almıştır. Abbasî ordusu ile isyancılar arasında Mekke yakınlarındaki gerçekleşen savaşta isyancılar mağlup edilmiş, Hüseyin b. Ali öldürülmüştür.

Vefatı

Hâdî'nin, devlette büyük söz sahibi olan annesi Hayzuran, oğlu döneminde de bu gücünü devam ettirmek istemiş, Hâdî ise buna izin vermemiştir. Hayzuran da Hâdî'yi zehirleterek öldürtmüştür.

HARUN ER-REŞÎD (786-809)

763 yılında Rey'de dünyaya geldi. Babası Mehdî tarafından askerî ve idarî çeşitli görevlere getirildi. Halifeliğe Geçişi Kardeşi Hâdî'nin öldürülmesinden sonra ikinci veliaht Harun, 786'da halifeliğe geçmiştir. İç Karışıklıklar Bu dönemde çeşitli mezhep mensuplarının bölgesel isyanları, bazı idarecilerin ön ayak olduğu isyanlar ve kabileler arası mücadeleler yaşanmıştır. Hâricî İsyancılar Horasan'da Husayn, Cezire'de Velîd b. Tarif, doğu bölgesinde Hamza b. Abdullah isyan etmişlerdir. İlk iki isyan bastırılmış ancak Hamza b. Abdullah'ın isyanı Me'mûn dönemine kadar sürmüştür.

Alioğullarının İsyancıları: Alioğullarından Yahya b. Abdullah, Deylem'de isyan etmiş ve mücadele sonucunda teslim olmuştur. İdris b. Abdullah ise Mısır'da biat almış, Harun tarafından zehirleterek öldürtülmüş ancak oğlu büyüyünce İdrisler Devleti'nin başına geçmiştir. Râfi b. Leys İsyancı Horasan valisinin kötü yönetimi nedeniyle halk, Râfi b. Leys öncülüğünde ayaklanmıştır. Halife isyanı bizzat sona erdirmek istemiş ancak yolda vefat etmiştir. İsyan, Me'mûn döneminde bastırılabilmiştir. Bizans ile İlişkiler Bizans sınırındaki bölgelerin tahkimi için Avâsım denilen valilik oluşturmuştur. Tarsus, Bizans işgalinden kurtarılmıştır. Bizans'a yıllık seferler devam ettirilmiştir. 797'de Halife'nin komutasında Safsaf Kalesi alınmış, Abbasî komutanı Abdulmelik, Ankara'ya ilerlemiş, Bizans'ın isteğiyle ateşkes imzalanmıştır. Hazarlar ile İlişkiler İrminiye'de çıkan olaylar gerekçesiyle Hazarların Abbasîlere saldırması ve ülke içerisinde ilerlemeleri, buralardaki tahribat ve katliamları üzerine Harun er-Reşîd, bölge valisini değiştirdi. Yeni vali, İrminiye'ye büyük bir orduyla hareket edince Hazarlar geri çekildi. Bermekîler Bermekîler, ilk dönemden itibaren devletin vezirlik, bölge valilikleri, veliaht hocalığı gibi önemli görevlerine getirilmiştir. Harun'un halifeliğinde Bermekîlerden Yahya, oğulları Fazl ve Cafer uzun yıllar devletin yönetimini fiili olarak ellerinde bulundurdular. Yahya'nın vezir, Harun'un halife olduğu yıllar Abbasîlerin en parlak dönemidir. Ancak

kesin olarak belirlenemeyen bir sebepten dolayı Bermekîler, iktidardan uzaklaştırılarak cezalandırılmıştır. İdarî, İlmî ve Kültürel Faaliyetleri Divanı'l-Arz, Esküdar Meclisi, Kâdılkudatlık gibi yeni kurumlar oluşturulmuş, mevcut olanlarda büyük yenilikler yapılmıştır.

Vefatı

Harun er-Reşîd, oğulları Emîn, Me'mûn ve Kasım'ı veliaht tayin etmiş, 809 yılında vefat etmiştir.

MUHAMMED el-EMİN (809-813)

787'de dünyaya gelen Emîn, anne ve babası, Haşimoğullarından olan tek Abbasî halifesidir.

Abbasîlerin Batı eyaletlerinin genel valiliğini üstlenmiştir. Halifelige Geçiş Emîn, ailenin büyük oğlu olmamasına rağmen annesinin Haşimoğullarından olması, abisi Abdullah'ın ise bir cariyeden doğması nedeniyle veliahtlıkta abisinin önüne geçirilmiştir. Harun'un ölümü üzerine Emîn, halife olmuştur. Emîn-Me'mûn Mücadelesi Emîn, halifelige geçtikten sonra abisi Me'mûn'u veliahtlıktan azletmek istemiş, Me'mûn'un bunu reddetmesi üzerine aralarında mücadele başlamıştır. Mücadeleyi Me'mûn kazanmıştır.

ME'MÛN (813-833)

786 yılında doğmuştur. Halifeligiden önce doğu vilayetlerinin valiliğine getirilmiştir. Halifelige Geçiş Me'mûn, babasının ölümü üzerine halife olan Emîn'e biat etmiştir. Veliahtlık meselesinden dolayı Emîn'le girdiği mücadele sonunda halife olmuştur. Alioğullarının İsyancı Kûfe'de halifeligini ilan eden İbn Tabataba ile başlayan, onun ölümü üzerine Muhammed b. Muhammed ile devam eden isyanların arkasında Ebû Seraya vardır. Devleti oldukça meşgul etmiştir. Arap İsyancı Me'mûn döneminde İran etkisinin devlette giderek hissedilmesi Arapları rahatsız etmiş ve en önemlisi Nasr b. Şebes'in Cezire bölgesinde çıkardığı isyan olmak üzere çeşitli isyanlar çıkmıştır. İsyancıların tamamı bastırılmıştır. Bâbek İsyancı Dinî ve siyasî bu isyan, hareketin gizliliğinden dolayı devleti meşgul etmiş ve Me'mûn döneminde bitirilememiştir. Zut İsyancıları Çeşitli zamanlarda ülkeye gelen Hint kökenli Zutların korsanlık ve haydutlukla birleştirdikleri isyanlar bastırılmamıştır. Mısır İsyancıları Mısır'daki karışıklıkları fırsat bilen Vali Ubeydullah b. Seri, halifeye isyan etmişti. İsyancı bastırılrsa da bir süre sonra yeniden alevlendi ve ancak 832 yılında kalıcı olarak bastırılabilirdi. Ali er-Rızâ'nın Veliaht Tayin Edilmesi Me'mûn, Hz. Ali'nin neslinden olan Ali er-Rızâ'yı veliaht tayin etmiştir. İlk kez Abbasoğulları dışından birinin veliaht tayin edilmesi, ülkede karışıklıklara neden olmuş, veliahtın ölümü ile sonuçsuz kalmıştır. Dış İlişkiler Bizans topraklarında 830-833 yılları arasındaki mücadelelerde Me'mûn başarılar kazanmış, Anadolu'ya Müslümanları yerleştirme istese de vefatı nedeniyle yerine getirememiştir. Mihne Süreci Kur'an'ın yaratılmış olduğunu kabul eden Me'mûn, bu fikrini kabul etmeyen âlimleri takibata aldırması ve büyük kısmını cezalandırmıştır.

Vefatı

Me'mûn, Bizans topraklarındayken geçirdiği bir ateşli hastalık sonucunda 9 Ağustos 833 tarihinde vefat etmiştir.

ABBÂSÎLER II**ABBÂSÎLERDE TÜRKLERİN ETKİN HALE GELİŞİ**

Ebü'l-Abbâs es-Saffâh (749-755) Abbâsî ihtilal hareketinin başarıya ulaşmasında Horasan bölgesinin önemli katkısı olmuştur. Böylece Abbâsiler iktidara gelince Horasan bölgesinin önemi daha da artmıştır. Ayrıca Türk-Arap ilişkileri yeni bir boyut kazanmış, yüz yıl boyunca savaş halinde olan unsurların birbirini tanıma imkânı doğmuştur. İlk Abbâsî halifesi Ebü'l-Abbâs es-Saffâh Arap milliyetçiliğini terk etmiş, Ebû Müslim el-Horasânî ise Horasan bölgesi valisi olmuştur. Tarihin en önemli dönüm noktalarından birini teşkil eden Talas Savaşı'nda Ziyâd b. Sâlih komutasındaki Arap askerlerin Türklere yardım etmesi neticesinde iki unsur birbirlerini tanıma imkânı bulmuşlardır. Bu durum, İslâmlaşma sürecinin hız kazanmasına ve Türklerin Abbâsî hilâfetinde nüfuzlarını arttırmalarını sağlamıştır. Böylece Türkler Abbâsî yönetiminde yer almaya başlamışlardır. Ebû Müslim'in bölgede etkili olması Ebû Ca'fer Mansûr'un dikkatini çekmiş ve onun etkisiz hale getirilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Ancak Ebü'l-Abbâs es-Saffâh, Ebû Müslim'i ortadan kaldırmayı göze alamamıştır. Ebû Ca'fer Mansûr (755-775) Ebû Ca'fer Mansûr hilâfete gelince Ebû Müslim'i devletin geleceği için bir tehdit olarak görmüş ve ortadan kaldırmıştır. Böylece Türklerin Abbâsî hilâfeti üzerindeki nüfuzu kırılmaya çalışılmıştır.

Buna rağmen halife, Türkleri askerî ve idarî sahalarda istihdam etmeye devam etmiştir. Ebû Müslim el-Horasânî tarafını tutan Ebû Nasr Mâlik b. Heysem'in etkisiz hale getirilmesi için Hemedân Valisi Zuheyr b. et-Türkî'yi; 152/769'da Sevâd'ın siyasî ve iktisadî kontrolünü yapması için Mübârek et-Türkî'yi, Bağdat'ın inşası için de Hammâd et-Türkî'yi görevlendirmiştir. Mehdî b. Mansûr (775-785) Mübârek et-Türkî, halife Mehdî b. Mansûr ve Hâdî b. Mehdî dönemlerinde siyasî faaliyetlerde bulunmuş, Mehdî tarafından Kazvîn şehrine âmil olarak görevlendirilmiştir. O da burada Medîne-i Mübârek adlı bir şehir kurarak kendi adamlarını yerleştirmiştir. Hasan b. Kahtebe, Mehdî b. Mansûr emriyle 162/780 yılında Tarsûs, Horasan, Şam halkından, Irak ve Hicâz gönüllülerinden meydana gelen bir orduyla Bizans'a karşı sefere çıkmıştır. Böylece Horasanlı askerlerin ordu içerisindeki ağırlığı hissedilmeye başlanmıştır. Hâdî b. Mehdî (785-786) Mübârek et-Türkî, Hâdî döneminde 169/786 yılı sonlarına doğru Medîne'de isyana kalkışarak halktan biat almaya başlayan ve orada bulunan devlet hazinesini yağmalayan Ali evladından Hüseyin b. Ali isyanını bastırmakla görevlendirilmiştir. Mübârek et-Türkî Medîne'ye gelince burada bulunan Abbâsî ailesine mensup olanlar onun etrafında toplanmış ancak istedikleri neticeyi alamamıştır.

Bu sebeple Halife Hâdî, Mübârek et-Türkî'ye kızmış ve mallarını müsadere ettirerek cezalandırmıştır. Hârûn er-Reşîd (786-809) Hârûn er-Reşîd, el-Avasım adlı müstakil bir idarî bölge oluşturmuştur. Bu bölgede Bizans'a karşı seferlere çıkan ordu içerisinde Horasanlı askerler de bulunmuştur. Hârûn er-Reşîd saray muhafızlarını Türklere oluşturmuştur. 180/796 yılında Ayn Zarba (bugünkü Anavarza), Bizans'a karşı müstahkem hâle getirilmiş ve buraya da Horasanlı askerler yerleştirilmiştir. 193-194/808-809 yılında Adana da tamir ve tahkim edilince Horasan ve diğer yerlerden getirilen şahıslar buraya yerleştirilmiştir. Böylece Sugur ve Avâsım denilen sınır bölgelerine büyük bölümünü Türklerin oluşturduğu insanlar Horasan'dan getirilerek Bizans'a karşı bir güç oluşturulma yoluna gidilmiştir. Hârûn er-Reşîd'den sonra hilâfet makamına geçen oğlu Emîn de (809-813) Horasan'dan getirilen insanları buraya yerleştirme politikasını devam ettirmiştir. Me'mûn (813-833) Me'mûn, Türklerin desteğiyle hilâfet makamına geldiğinden onları yönetimin çeşitli kadrolarında görevlendirmiştir. Bu bağlamda Eşnâs et-Türkî, Afşin ve Boğa el-Kebîr gibi Türk komutanlar ön plana çıkmıştır. Me'mûn'un hilâfeti döneminde Türk komutanlar ve askerler hilâfet ordusunda hem sayı hem de nüfuz bakımından önemli konumlara gelmişlerdir. Mu'tasım tarafından Türk bölgelerinden getirilen insanlar zamanla ordu içerisinde önemli yer edinmişlerdir. Me'mûn döneminin en önemli kültür faaliyeti 830 yılında kurulan, tercüme, kütüphane ve rasathane gibi üç bölümden oluşan Beytül-Hikme'dir. Ebû Ca'fer Mansûr döneminde temelleri atılan tercüme faaliyetleri Me'mûn döneminde zirveye ulaşmıştır. Yuhannâ b. Mâseveyh başkanlığında bir heyet tarafından Antik Mısır, Mezopotamya, Helen, Hint ve İran düşüncesine ait olan pek çok konudaki eser Arapçaya tercüme edilerek İslâm dünyasına kazandırılmıştır. Bu dönemin diğer önemli hadisesi, 218/833 yılında yürürlüğe konularak on dört yıl boyunca İslâm dünyasında engizisyon etkisi yapan ve muhaddislere zorla kabul ettirmeye çalışılan Halku'l-Kur'ân düşüncesinin oluşturduğu Mihne Dönemi'dir. Bu, Mu'tezile'nin siyasî gücü arkasına alarak Kur'ân'ın yaratılmışlığı düşüncesini benimsetmeye çalıştığı bir eylemdir.

SÂMERRÂ DÖNEMİ

Mu'tasım Billâh (833-842) Mu'tasım'ın hilâfete gelmesinden sonra Abbâsî ordusunda Türk komutan ve askerlerin sayılarının gün geçtikçe artması, onların dönemin idarî, siyasî ve askerî sahalarda çok etkin bir güç haline gelmelerini sağlamıştır. Onların gerek Bizans'a karşı yapılan seferlerde gerekse de ülke içerisinde ortaya çıkan isyan hareketlerinin bastırılmasında başarılı olmaları, her alanda daha rahat hareket etmelerine olanak tanımıştır. Örneğin 201/816 yılında Me'mûn döneminde ortaya çıkan Babek İsyanı, 222/837 yılında Mu'tasım Billâh döneminde "el Hâcib" lakaplı Afşin b. Haydar b. Kâvûs'un genel komutanlığında bastırılmıştır. Ayrıca Boğa el-Kebîr ve Beşîr et-Türkî gibi Türk komutan ve askerlerin de isyanın bastırılmasında büyük katkısı olmuştur. Türklerin bu yükselişi, onları önlenemez bir kuvvet haline getirmiştir. Bu sebeple onların ordu içerisindeki nüfuzlarının artması, diğer unsurların yanında onlara farklı muamele yapılması, önemli ölçüde rahatsızlığa sebep olmuştur. Türklerden meydana gelen süvari birlikleri, halifenin de müsamahasından istifade edip Bağdat'ı âdeta bir eğitim alanı haline getirerek taşkınlıklara neden olmuşlardı. Halkın şikâyetleri neticesinde halife 220/835 yılında Sâmerrâ'nın yerini tespit ettirip merkezin oraya nakline karar vermiştir.

Böylece hilâfet merkezi Bağdat'tan Sâmerrâ'ya taşınınca Abbâsî Devleti'nde "Sâmerrâ Dönemi" veya "Abbâsî Hilâfesinde Türklerin İktidar Dönemi" başlamıştır. Halife Mu'tasım, Türklerin etkisini kırmaya çalışmış hatta Afşin'i etkisiz hale getirmesine rağmen bu konuda başarılı olamamıştır.

Ahmed b. Hanbel bu dönemde yirmi sekiz ay hapis hayatı yaşamış ve halkın tepkisinden korkulduğu için göz hapsinde tutulmuştur. Vâsık Billâh (842-847) Bu dönemde Türkler askerî kadroların yanı sıra idarî kadrolarda da yer almaya başlamışlardır. Bu sebeple Halife Vâsık Billâh, Türk komutanların telkin ve tavsiyeleri doğrultusunda atamalarda bulunmuştur. Ayrıca halife ülkenin doğu kısımlarının yönetimini İnâk'a, batısını ise Eşnâs'a bırakmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan isyanların bastırılmasında Boğa el-Kebîr, Tardüş et-Türkî ve Vasîf et-Türkî'nin önemli rolü olmuştur. 20 Rebûlevvel 230/5 Ağustos 844 tarihinde Eşnâs ölünce onun yerine İnâk et-Türkî geçmiştir. Vâsık Billâh, önceki dönemden miras aldığı Halku'l-Kur'ân meselesini devam ettirmiş ve Mihne Dönemi'nin sembol ismi Ahmed b. Hanbel onun hilâfeti döneminde evinde hapis hayatı yaşamak zorunda bırakılmıştır.

Mütevekkil Allellâh (847-861) Mütevekkil Alellâh hilâfete gelince ilk iş olarak Mihne Dönemi'ni bütün unsurlarıyla kaldırmış, bu dönemin sembol ismi olan Ahmed b. Hanbel'e iade-i itibarda bulunarak Mu'tezîle'nin etkisini kırmaya çalışmıştır. Daha sonra ise Türklerin desteğiyle hilâfete gelmesine rağmen onların hilâfet üzerindeki etkisini ve nüfuzunu kırmak için harekete geçmiş ve İnâk'ı etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Bu amaçla halife hacca gitmek isteyen İnâk'a izin vermiştir. O da Sâmerrâ'dan ayrılınca kendisine Vasîf et-Türkî'yi hâcib olarak tayin etmiştir. Daha sonra da İnâk'ın Sâmerrâ'ya dönmesini engellemek için Bağdat muhafızı İshâk b. İbrahim'e mektup yazarak İnâk'ın Sâmerrâ'ya dönmesine mani olmasını ve hatta mümkünse öldürmesini emretmiştir. Bunun üzerine harekete geçen İshâk b. İbrahim, Bağdat yakınlarında İnâk'ı karşılayarak köşküne götürmüş ve bir hileyle onu 5 Cemâziyelâhir 235/25 Kasım 849 tarihinde öldürmüştür. Ancak bu hamle istenilen sonucu vermemiştir. Bu sebeple Halife Sâmerrâ'yı terk edip Dımaşk'a gitmeye karar vermiştir. Bu bağlamda Dımaşk'a gelen halife, devletin merkezini de buraya taşıma arzusu içerisinde dîvânları bile naklettirmiş ve yeni binalar inşa ettirmiştir. Ancak bu durum, Türkleri endişelendirince halife, Sâmerrâ yakınlarında bulunan El-Mahûza denilen yerde oturmaya karar vermiş ve devlet dairelerini de naklederek buraya El-Ca'feriye adını vermiştir. Nüfuzlarını devam ettirmek isteyen Türk komutanlar Muntasır ile anlaşarak Mütevekkil'i öldürmüşlerdir. Böyle Abbâsî hilâfesinde ilk defa Türkler tarafından bir halife öldürülmüştür. Muntasır Billâh (861-862) Türk komutan ve askerlerle birlikte hareket edip babasına karşı darbe sonucunda hilâfet makamına çıkmıştır. Halife her ne kadar Türklerin yardımıyla hilâfet makamına gelmiş olsa da Türklerin aktif olduğu olaylar sebebiyle onlara güvenmiyordu. Fakat ordu içerisinde onlara karşı hamle yapabilmek için güvенеceği bir askerî grup yoktur.

O, şu sözüyle Türklerden intikam alacağını belirtmiştir: "Şayet Türkleri bertaraf edemezsem, birliklerini dağıtamazsam ve babamın öcünü alamazsam, Allah beni kahretsin." Böylece onun davranışlarından çekinen Türkler, ondan önce davranarak kan aldırması esnasında anlaşmış oldukları tabibe onu zehirlettiler. Müstaîn Billâh (862-866) Boğa el-Kebîr, Boğa es-Sağîr ve Otamış'ın bulunduğu Türk komutanların desteğiyle hilâfet makamına gelen Müstaîn belli bir süre sonra onların etkisinden kurtulmak için faaliyetlere başladı. Türk komutanları birbirine düşürmeye çalıştı ve bu bağlamda da Vasîf ve Boğa, Bâgir et-Türkî'yi öldürdüler. Ancak Sâmerrâ'nın kendisi için güvenli olmadığını düşünen Müstaîn Bağdat'a gitti ve burayı tekrar başkent yaptı. Bu durum Bağdat ve Sâmerrâ'da bulunan Türk komutanlarını harekete geçirdi. Bir yıl devam eden mücadele sonunda Müstaîn kendisine elli bin dinar para verilmesi, otuz bin dinarlık bir yerin iktâ edilmesi ve Mekke'ye gidinceye kadar da Vâsıt şehrinde kalmasına izin verilmesi karşılığında hilâfetten çekildi. Ancak Mu'tezz halife olduktan kısa bir süre sonra gönderdiği memur vasıtasıyla Müstaîn'i öldürtmüştür. Mu'tezz Billâh (866-869) Türk komutan ve askerlerin desteğiyle hilâfet makamına gelen Mu'tezz hiç zaman kaybetmeden onların yönetim üzerindeki etkilerini kırmak için mücadeleye başlamış, bu amaçla Bağdat'ta bulunan Türk komutanların Sâmerrâ'ya gelmelerine engel olmaya çalışmış fakat bunu başaramadığı gibi onlara hil'

at giydirip eski görevlerine dönmelerine izin vermiştir. Bunlara rağmen Türklerin etkisini kırmaya bütün gayretiyle çalışmaya devam etmiş, bunun için Türklerle daha etkin mücadele edebilmeleri için Meğârîbe adlı orduyu desteklemiş fakat bir neticeye ulaşamamıştır. Sonrasında Vasîf ve Boğ'a'yi öldürtmeyi başarmış ama Türklerin etkisini kıramamıştır. Türklerin isyanı sonucunda hilâfet makamından azledilerek hapse atılmıştır. Mühtedî Billâh (869-870) Türklerin desteğiyle hilâfet makamına gelen Mühtedî, kısa süren halifeliği döneminde Türklerle yoğun bir şekilde mücadeleye tutuşmuştur. Onlara karşı Meğârîbe ve Ebnâ adlı askerî birlikleri desteklemiş ve iki taraf arasında çetin bir mücadele başlamıştır. Ancak halifenin ordusunda bulunan Türkler, soydaşlarının tarafına geçince dengeler değişmiş ve halifeye destek veren Meğârîbe ve diğer askerler dağılmıştır. Halife kaçmaya çalışmışsa da Ahmed b. Hâkân tarafından yakalanarak hapsedilmiş daha sonra da idam edilmiştir.

ABBÂSÎLER III (BAĞDAT'A DÖNÜŞ 870-939)

Me'mûn döneminde kardeşi Mu'tasım tarafından çeşitli Türk bölgelerinden askerler getirilerek hilâfet ordusuna alınması, onların yetki ve nüfuz alanlarını oldukça artırmıştır.

Mu'tasım'ın halife olmasında etkin rol oynamaları onları iyice şımartmış, Bağdat cadde ve sokaklarında terör estirerek taşkınlıklara sebebiyet vermeleri, halk arasında ciddi bir şekilde rahatsızlıklar meydana getirmiştir.

Halife Mu'tasım onları, halka daha fazla rahatsızlık vermelerine mani olmak için yeni kurulan Sâmerâ şehrine nakletmiştir.

Türklerin Sâmerâ'ya nakledilmeleri Abbâsî hilâfetinin en önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir.

Artık Türk komutan ve askerlerin önlenemez gücü, onları hilâfet makamını tehdit eder konuma getirmiştir.

İktidara gelen halifeler bu gücü kırmak ve bağımsız olabilmek için gerek açıktan gerekse de gizli bir şekilde mücadele etmişlerdir.

Mütevekkil Alellâh'ın öldürülmesiyle başlayan süreçte onlar, Abbâsî halifelerini avuçlarının içine alarak istediklerini yaptırmaya başlamışlar, istediklerini yapmayan halifeleri de en ağır bir şekilde cezalandırmışlardır.

Bu sebeple iki taraf arasında kanlı mücadeleler yaşanmış, İslâm toplumu da çok tehlikeli anlar yaşamıştır.

Mu'temid Alellâh (870-892) Mühtedî Billâh'ın öldürülmesinden sonra Türk komutanların desteğiyle hilâfet makamına gelen Mu'temid, Mûsâ b. Boğa da kendisine biat edince her şeyin normale dönmesine rağmen devletin askerî, siyasî ve idâri kadrolarında Türklerin etkisini kabullenmek durumunda kalmış ve daha önce de vezirlik yapmış olan Ubeydullah Yahyâ b. Hâkân'a vezâret makamını vererek onu idâri işlerin başına getirmiştir.

Ordu içerisinde ise Mûsâ b. Boğa, saygın bir asker olarak başkomutanlık mevkiinde bulunuyordu.

Bu sebeple askerî birliklerin büyük bir çoğunluğu hâlâ Türklerin ellerinde bulunmaktaydı.

Halife Mu'temid zevk ve eğlenceye düşkün olduğundan hilâfetinin ilk yılında kardeşi Ebû Ahmed el-Muvaffâk'ı nâib-i hilâfet tayin etmişti.

Yani bütün işlerin sorumluluğunu kardeşine bırakmıştı.

Abbâsî Devleti'nin tarihinde görmüş olduğu en büyük isyanlardan biri de 14 yıl süren Ali b. Muhammed liderliğindeki Zencî isyanı idi.

Zenc adıyla bilinen siyahî kölelerin 255-269/869-883 yılları arasındaki isyanı daha çok iktisadî ve sosyal sebeplerden dolayı Mühtedî Billâh döneminde ortaya çıkmıştı. Basra bölgesinde tuzla ve çiftliklerde çalışan bu köleler son derece güç şartlarda hayatlarını devam ettiriyorlardı.

Hız. Ali soyundan geldiği iddia edilen Ali b. Muhammed, bu zencileri zenginlik ve hürriyet vaadiyle harekete geçirmeyi başarmış ve bu hareket, yeni grupların katılımıyla kısa süre içerisinde hızlı bir şekilde genişlemiştir.

Bu gelişmelerin devlet için tehlikeli boyutlara ulaşması karşısında üzerlerine gönderilen Mûsâ b. Boğa komutasında ordular her ne kadar başarılı olduysa da isyanı bastırmayı başaramamıştır.

Bu esnada Abbâsî ordusunun doğuda Saffârilere karşı mücadele etmesi, Zencîlere toparlanma ve tekrar harekete geçme imkânı sağlamıştır.

Bu bağlamda onlar bataklıklar ve kanallar arasında Muhtara adlı bir şehir inşa ederek isyancıların buraya toplanmasını sağlamışlardır.

İsyanı buradan yönlendirmeye başlayan Zencîler, devlet adına kurumsallaşmanın göstergesi olarak da kendi adlarına para bastırmış, hutbe okutmuş, vergi toplamış, ellerinde bulunan şehirlere vali ve kadılar bile atamaya başlamışlardır.

Bu gelişme karşısında hilâfet merkezi bu isyanı bastırma görevini halifenin kardeşi Muvaffâk'a vermişti.

O da Mûsâ b. Boğa'nın da olduğu büyük bir ordu ile onların üzerine gitmek için harekete geçti.

Fakat ordu Bağdat'a ulaştığı esnada ansızın Mûsâ b. Boğa'nın ölmesi, büyük bir ordunun Zencîler üzerine gitmesine mani oldu.

Bundan dolayı Zencîler üzerine Cu'lân et-Türkî, Ebû't-Türkî ve Tekîn el-Buhârî gibi Türk komutanların idaresinde daha küçük askeri birlikler sevk edilmiştir.

Ancak bu Türk komutanlar her ne kadar başarılı olmuşlar da ana kuvvetler doğuda Saffâriiler ile mücadele ettiğinden isyanı bastıramamışlardır.

Basra ve Vâsıt, Zencîlerin eline geçip Bağdat tehdit edilmeye başlayınca Muvaffâk büyük bir ordu ile onların üzerine gitmiş, uzun ve çetin mücadelelerden sonra isyan 269/883 yılında güçlükle bastırılabilmiştir.

Mu'temid döneminde meydana gelen iç ve dış isyanlarda hilâfet ordusunun temelini teşkil eden Türk komutan ve askerlerin ölmesi, onların hilâfet ordusunda nüfuzlarını kaybetmelerine sebep olmuştur. Bu durum, Türklerin merkezde siyasî baskı unsuru olmalarını ortadan kaldırmış ve Sâmerâ Dönemi'nin sonuna gelinmiştir.

Bunu fırsat bilen Mu'temid Alellâh, Türk komutan ve askerlerin nüfuzundan kurtulmak için hilâfet yönetimini Bağdat'a taşımıştır.

Mu'tazid Billâh (892-902) Mu'temid Alellâh'ın vefatından sonra kardeşi olan Muvaffak'ın oğlu Mu'tazid hilâfet makamına çıkarılmıştır.

O, halife olduğunda daha önce büyük isyanlarla uğraşmak zorunda kalan Abbâsî ordusu zayıflamış, bütçe ise büyük oranda açıklar vermeye başlamıştı.

İşte bu sebeple Mu'tazid hilâfet makamına geçtiğinde malî ve askerî sahalara ağırlık vermesi gerekiyordu.

Ancak halife, siyasî, askerî ve malî yönlerden devletin itibarını yükseltmekle mücadele ederken "Karmatî" adı verilen dinî, siyasî ve sosyal içerikli büyük bir isyan ile karşı karşıya kalmıştır.

Karmat lakaplı Hamdân b. Eş'as tarafından Kûfe Sevâd'ında örgütlenen ve silahlı faaliyetlerde bulunan bu yapının, gerçekte uzun bir zamandan beri gizli olarak teşkilatlanmakta olan İsmâiliyye mezhebinden oldukları bilinmektedir.

Hamdân b. Karmat 277/890 yılında Kûfe Sevâd'ında Fırat yakınlarında bulunan bir köyde kendisine kale yaptırdı.

Taraftarlarının Dâru'l-Hicre adını verdiği bu yerde toplanmalarını emretti. Hamdân b. Karmat'ın, Abbâsî Devleti'nin hâkim olduğu bir yerde böyle bir kale yaptırması, onun malî bakımdan güçlendiğini, taraftarının arttığını ve merkezî idarenin zayıfladığını göstermektedir.

Onun ansızın ortadan kaybolmasından sonra Zikreveyh b. Mihrevey onun yerine geçmiş ancak Mu'tazid'in Karmatîlere karşı başlattığı askerî faaliyetler sonucunda harekete geçememiştir.

Diğer taraftan Hamdan b. Karmatın ansızın ortadan kaybolmasından sonra bağımsız hareket etmeye çalışarak iktisadî ve askerî yönden güçlenen Karmatî lideri Ebû Said el-Cennâbî, Bahreyn'i ele geçirdikten sonra 286-287/899-900 yılında Basra ve çevresini ele geçirmek üzere hareket edince Basra valisi hilâfet merkezinin onayından sonra Karmatîler üzerine isyanı bastırmak için ordu göndermiş ancak ordu mağlup olunca Basra halkı endişelenmeye başlamıştır.

Mu'tazid ilk defa kendi döneminde ortaya çıkan bu isyanı bastıramamıştır.

Mu'tazid tahta çıktığı dönemde iflasın eşiğinde olan hazine, uygulanan tasarruf tedbirleri ve geliştirilen malî politikaların başarı ile tatbiki neticesinde yoğun imar faaliyetlerine rağmen fazla verir hale gelmiştir.

Hatta bu dönemin sonuna gelindiğinde bütçe masrafları çıkıldıktan sonra hazinede dokuz milyon dinarlık bir bütçe fazlası oluşmuştur.

Bu sebeple idarî, askerî ve malî sahalarda ortaya çıkan problemleri gidermek amacıyla yeni önlem ve tedbirleri uygulama alanına koyan Mu'tazid tarihçiler tarafından "es-Saffâhü's-Sânî" yani Abbâsî Devleti'nin ikinci kurucusu olarak vasıflandırılmıştır.

Müktefî Billâh (902-907) Müktefî, babası Mu'tazid'in icraatlarına bağlı kalmış, âdeta onun dönemi, Mu'tazid döneminin devamı niteliğinde olmuştur.

Karmatîlerle mücadelede büyük başarı elde edilmiş ve onlar uzun süre kendilerine gelememiştir.

Kaynaklarda Müktefî dönemine ait malî alanda yapılmış bir yenilik veya ıslahattan bahsedilmemiş olması, onun bu konuda da bir önceki dönemin uygulamalarını devam ettirmiş olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Babası gibi hatta daha da tutumlu olduğu belirtilen Müktefî'nin vefat ettiği sırada devlet hazinesinde sekiz veya on altı milyon dinar bulunduğu şeklindeki iki farklı rivayet dikkate alındığında onun babasından devraldığı hazineyi daha da zenginleştirdiği veya aynı şekilde muhafaza ettiği görülmektedir.

Muktedir Billâh (907-932) Müktefî Billâh'ın vefatından sonra kardeşi yaşının küçük olmasına rağmen "Muktedir Billâh" lakabıyla hilâfet makamına geçirilmiştir.

Ancak halifenin on üç yaşında olması Abdullah b. Mu'tezz ve grubunu darbe yapmaya itmiştir.

İhtilal sonucunda Abdullah b. Mu'tezz halife olmuş ancak iki gün sonra Muktedir, Mûnisü'l-Muzaffer'in karşı darbesiyle tekrar hilâfet makamına çıkartılmıştır.

Bu yardımından dolayı Mûnisü'l-Muzaffer halifenin yanında önemli bir güç elde ederek ordunun başına getirilmiştir.

Bu sebeple Türkler hilâfet üzerinde eski güçlerine tekrar kavuşmuşlardır.

Bununla birlikte halife dönemin en güçlü Türk komutanı olan Mûnisü'l-Muzaffer'in etkisinde kalarak

ondan bağımsız hareket edememiştir.

Bu dönemde çeşitli sebeplerden dolayı on beş vezir göreve getirilmiştir.

Bunların içerisinde İbnü'l-Furât, Ali b. İsa ve Hâmid b. Abbas yaklaşık olarak on beş yıl vezirlik görevinde kalmış, diğerleri ise daha kısa süreli bu görevde kalmışlardır.

Buna bağlı olarak sık sık valilerin de değişmesi, yönetimi istikrarsız hale getirmiştir. Maliyenin bozulması hem askerler hem de halk arasında çeşitli sorunların çıkmasına sebep olmuştur.

Ayrıca yönetim boşluğundan istifade eden Karmatîler eylemlerini artırmışlar ve Kâbe baskısıyla İslâm tarihinde daha önce hiç görülmeyen olaylara sebebiyet vermişler ve Hacerü'l-Esved'i memleketleri Hecer'e götürmüşlerdir.

Hilâfet üzerinde büyük etkiye sahip olan Mûnisü'l-Muzaffer'in etkisini kırmaya çalışan Halife Muktedir, onunla çatışmaya başlamış ve ikisi arasında iktidar savaşı çıkmıştır.

Bağdat'tan ayrılan Mûnisü'l-Muzaffer topladığı orduyla halifenin üzerine yürümüş ve yapılan savaşı kazanarak halifeyi öldürmüştür.

Kâhir Billâh (932-934) Abbâsî hilâfeti üzerinde önemli bir güç olan Mûnisü'l-Muzaffer'in desteğiyle halife olan Kâhir Billâh, bir önceki halifenin yakınlarını cezalandırmakla işe başlamış ve âdeta onlara hayatı zindan etmiştir.

Bu bağlamda halife, perde arkasından ülkeyi yirmi beş yıl yönetmiş olan Ümmü'l-Muktedir Seyyide Şağab'ı zindana attırması ve çeşitli işkencelerden sonra ölümüne sebep olmuştur.

Kısa süren hilâfeti iktidar mücadeleleriyle geçmiş, devletin itibarı içte ve dışta oldukça zayıflamıştır.

Bu iktidar mücadelesinde Mûnisü'l-Muzaffer öldürülmüş ancak halife kısa bir süre sonra tahttan indirilmiş ve gözlerine mil çekilerek hapse atılmıştır.

Râzî Billâh ve Emîru'l-Ümerâğın Ortaya Çıkışı (934-940) Muktedir'in oğlu olan Râzî Billâh idarî, askerî ve siyâsî yönlerden oldukça zayıfladığı bir dönemde yönetime gelmiştir. Devlet idaresinin düzene konulmadığı ve maliyenin düzelemediği için ordunun tepkisinden korkmaya başlayan halife, Basra ve Vâsıt valisi olan Muhammed b. Râik el-Hazerî'yi Bağdat'a davet etti ve onu kötü gidişi engellemesi ümidiyle 324/936 yılında "Emîru'l-Ümerâ" olarak tayin etti.

Halife, onu devletin askerî, idarî ve malî işlerinde tam yetkiyle görevlendirmiştir.

Yani Muhammed b. Râik el-Hazerî, veliaht tayin etme dışında ordu komutanlığı, devlet hazinesinin yönetimi, vezir ve valilerin tayini gibi geniş yetkilere sahipti.

Abbâsî Devleti'nde şu ana kadar böyle geniş yetki hiç kimseye verilmemiştir.

Ayrıca Emîru'l-Ümerâ Muhammed b. Râik'ın paraların üzerinde Halifeyle birlikte adının nakşedilmesi, hutbelerde Halifeyle birlikte adının okunması, onun halife olmadığını ancak tam anlamıyla sultan olduğunu göstermektedir.

Onun kendi adına para bastırma yetkisi alması, bunu desteklemektedir.

Ayrıca böyle bir durum, önceki sultanların hükümdarlık alametleriydi.

Öyle ki, Halifenin maaşını Emîru'l-Ümerâ veriyordu.

İki yıl bu görevde kalan Muhammed b. Râik ile anlaşamayan Vezir İbn Mukle, Halifeden Beckem et-Türki'yi göreve getirmesi için teşvik etmeye başladı.

Bu konuda ikna edilen halife 13 Zilkade 326/10 Eylül 938 tarihinde Bağdat'a geldi ve bir gün sonra da "Emîru'l-Ümerâ" olarak tayin edildi.

İki yıl sonra da halife vefat etmiştir.

ABBÂSÎLERDE EMİRÜ'L-ÜMERÂLAR DÖNEMİ (936-945)

Abbâsîler zamanında ortaya çıkan önemli bir müessesesi 936 yılında Halife Râzî-Billâh tarafından kurulan emîrû'l-ümerâlıktır.

Bu müessesesi halifelerin siyasî otoritelerinin zayıflaması üzerine, devlet erkânı arasında ortaya çıkan iktidar mücadelesine son vermek maksadıyla kurulmuştur.

Emîrû'l-ümerâ geniş yetkilere sahip olup adı hutbe ve sikkelerde halifenin isminden sonra geçmekteydi.

Halife Râzî-Billâh'ın merkezi idareyi kuvvetlendirme ve hilafetin kontrolünü bütün vilayetlerde yeniden kazanma adına oluşturduğu emîrû'l-ümerâlık müessesesi, bu makama tayin edilen komutanların şahsî gücünü daha da artırırken halifelerin yetkisini azaltmıştır.

Râzî-Billâh Dönemi 934-940 Ebû'l-Abbas Ahmed, Râzî-Billâh lakabıyla 24 Nisan 934 tarihinde halife ilan edildi.

Râzî-Billâh, İbn Mukle'yi kendine vezir tayin etti. Halife 936'da Vasıt valisi İbn Râik'i geniş yetkilerle ordu komutanı ve emîrû'l-ümerâ tayin etti.

Bu sırada İbn Râik ile diğer bir Türk komutan Bekcem arasında başlayan çekişme sonrasında İbn Râik, Eylül 938'de Bağdat'a gelen Beckem karşısında mağlup olunca halife, Beckem'i emîrû'l-ümerâ tayin etti.

Bu yıllarda Bizans İmparatorluğu ve Büveyhîlerin saldırılarıyla da uğraşmak zorunda kalan Râzî-Billâh 18 Aralık 940'ta vefat etti.

Müttakî-Lillâh Dönemi 940-944 Müttakî-Lillâh, 23 Aralık 940 tarihinde halife ilan edildi.

Halifeliğinde önemli rol oynayan Emîrû'l-ümerâ Beckem'in 21 Nisan 941 tarihinde bir av sırasında öldürülmesi ve ordusundaki Deylemlî askerlerin Türkler ile ihtilafa düşerek Basra'ya gidip Berîdîlere katılmaları Müttakî-Lillâh'ı zor duruma düşürdü.

Müttakî-Lillâh, İbn Râik'i çağırıp emîrû'l-ümerâ tayin etti.

İbn Râik, Berîdîler meselesini çözmek isterken yenilgiye uğradı.

Savaştan sonra Halife Müttakî, İbn Râik ile birlikte Hamdânîlerden yardım istemek üzere Musul'a gitti.

Abbâsî tarihinde ilk defa bir halife Bağdat'ı terk etmiş oluyordu.

Çıkan karışıklıklar sırasında Müttakî-Lillâh gözlerine mil çekilmek suretiyle hilafetten hal'edildi.

Müstekfî-Billâh Dönemi (944-946) Müstekfî-Billâh 25 Eylül 944 tarihinde halife ilan edildi.

Müstekfî-Billâh'ın halifeliğinin ilk yılında meydana gelen karışıklıklar sebebiyle Bağdat'ta ekonomik sıkıntı baş gösterdi ve halk şehri terk etmeye başladı.

Aralık 945'te Büveyhî Hükümdarı Ahmed, Bağdat'a girdi.

Halife Müstekfî, kendisini emîrû'l-ümerâ tayin edip Muizzüddeve unvanıyla birlikte gerdanlık, bilezik, sancak ve diğer saltanat alametlerini verdi.

Bu sırada Bağdat'ta karışıklıklar çıktı.

Halife, Muizzüddeve'nin evine götürülüp halifelikten çekilmeye zorlandı ardından Fazl b. Cafer'i, Mutî-Lillâh lakabıyla halife ilan edildi.

ABBÂSÎLERDE BÜVEYHÎ HÂKİMİYETİ (945-1055)

Mutî-Lillâh Dönemi (946-974) Büveyhî emîri Muizzüddeve, önce Müstekfî-Billâh'a biat ettiyse de sonra çeşitli suçlamalarla onu tahttan indirip gözlerine mil çektirdi ve yerine Mutî-Lillâh lakabıyla Fazl b. Cafer'i 29 Ocak 946 tarihinde halife ilan etti.

Mutî-Lillâh onların Bağdat'a ve Suriye'ye yayılmasını engellemek için Büveyhîler, Hamdânîler ve Karmatîlerle iş birliği yaptı.

Bu dönemde Sebük Tegin 1 Ağustos 974'te Bağdat'ta iktidarı ele geçirdi.

Mutî-Lillâh olaylara karışmak istemediğinden Bağdat'tan ayrılmak için hazırlıklara başladı fakat Sebük Tegin tarafından engellendi ve sarayında gözaltına alındı.

Ardından hilafeti Tâi-Lillâh lakabını alan oğlu Ebu Bekir Abdülkerim'e bıraktı.

Tâi-Lillâh Dönemi (974-991) Mutî-Lillâh 5 Ağustos 974'te hilafetten çekildi ve oğlu Ebû Bekir Abdülkerim, Tâi-Lillâh lakabıyla halife ilan edildi.

Tâi-Lillâh halife ilan edilmeden hemen önce Büveyhî hükümdarı İzzüddeve Bahtiyar Bağdat'a tekrar hâkim olmuştu.

Sebük Tegin ilk iş olarak Büveyhîleri Bağdat'tan uzaklaştırdı.

Ancak kısa zaman sonra Bağdat'a giren Adudüdevle, şehirden kaçan Halife Tâi-Lillâh'ı Bağdat'a getirtip saygı ile karşıladı.

Bağdat'ta yönetim yeniden Büveyhîlerin eline geçti.

Büveyhîler arasında çıkan taht mücadelesinin yoğunlaştığı bir dönemde Halife Tâi-Lillâh 22 Kasım 991'de hilafetten çekildiğini bildirdi.

Ardından Ebü'l-Abbas Ahmed, Kâdir-Billâh lakabıyla hilafet makamına getirildi.

Kâdir-Billâh Dönemi (991-1031) 22 Kasım 991'de halife ilan edildi.

Kâdir-Billâh, döneminde Bağdat'ın Şîi mahallelerinde hutbe, Fâtımî halifesi Hâkim-Biemrillah adına okundu.

Ancak Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud, Kâdir-Billâh adına hutbe okuttuğuna dair Bağdat'a bir elçi göndererek halifeye bildirdi.

Bundan çok memnun olan Kâdir-Billâh, Sultan Mahmud'a bir menşur gönderdi.

Ayrıca Kâdir-Billâh, Karahanlılar tarafından tanınan ve sikkeleri üzerine ismi yazılan ilk Abbâsî halifesiydi.

Hastalığı sırasında oğlu Ebu Cafer'i Kâim-Biemrillâh lakabıyla veliaht ilan edip adına hutbe okutan Kâdir-Billâh 29 Kasım 1031 tarihinde vefat etti.

ABBÂSİLERDE SELÇUKLU HÂKİMİYETİ (1055-1152)

Kâim-Biemrillâh Dönemi (1031-1075) Kâim-Biemrillâh 1 Aralık 1031 tarihinde hilafet makamına geçti.

Sultan Tuğrul 1038 Nişabur'u fethedince Kâim-Biemrillâh ona elçiler gönderdi ve Sultan'dan isteklerde bulundu.

Sultan Tuğrul Dandanakan Savaşı'nın ardından halifeye bir elçi daha yollayıp saltanatının tasdik edilmesini istedi.

Devamında Rey'e hâkim olduktan sonra (1043-44) fethettiği yerlerde halife adına hutbe okuttu.

Kâim-Biemrillâh (1044-45) Sultan Tuğrul'a bir elçilik heyeti daha gönderdi.

Bu sırada Bağdat'ta Türk emîri Arslan Besâsîrî'nin isyanı üzerine Kâim-Biemrillâh, Sultan Tuğrul'a haber gönderip kendisini Bağdat'a davet etti (1052).

Sultan Tuğrul 18 Aralık 1055 Bağdat'a girdi.

Ardından Arslan Basâsîrî meselesini hallederek Büveyhîlerin Bağdat hâkimiyetine son verdi.

Halife sonraki dönemlerde Sultan Alparşan ve Sultan Melikşah adına hutbe okutan Kaim-Biemrillâh 12 Nisan 1075'te vefat etti.

Muktedî-Biemrillâh Dönemi (1075-1094) Muktedî-Biemrillâh, halifelik makamına oturduktan sonra ilk iş olarak Selçuklu Sultanı Melikşah'a saltanatını onaylayan bir menşur gönderdi.

Suriye seferini takip eden günlerde Bağdat'a gelen Melikşah 12 Mart 1087'de büyük törenlerle karşılandı.

Ardından kendisine "Doğu'nun ve Batı'nın Hükümdarı" unvanı verilip bunun alameti olarak iki kılıç kuşatıldı.

1091'de Bağdat'a yaptığı ikinci ziyarette de Halifenin varlığını umursamayarak ikametgâhını kendisi seçti.

Altı ay sonra büyük bir debdebeyle üçüncü defa Bağdat'a gelen Sultan Melikşah 19 Kasım 1092 tarihinde öldü ve Selçuklularda ortaya çıkararak karışıklıkları sırasında halife, Berkıaruk'un biatını kabul ederek Bağdat'ta saltanatına meşruluk kazandırdı.

Halife 4 Şubat 1094 tarihinde beklenmedik bir anda öldü.

Müstazhir-Billâh Dönemi (1094-1118) Babasının ölümü üzerine veliaht Ebü'l-Abbas Ahmed, Müstazhir-Billâh lakabıyla halife ilan edildi.

Ardından o sırada Bağdat'ta bulunan Selçuklu sultanı Berkıaruk'a durumu bildirerek ondan da yeni halife için biat aldı.

Bu dönemde Selçuklu yönetiminde baş gösteren karışıklıklar sırasında halife olan Müstazhir-Billâh, en güçlü konumdaki taht iddiasının saltanatını tasdik edip Bağdat'ta onun adına hutbe okutmak zorunda kalıyordu.

Bu mücadele Muhammed Tapar'ın 1105 yılında tek başına tahta geçeceği zamana kadar devam etti. Müstazhir-Billâh 6 Ağustos 1118'de Bağdat'ta vefat etti.

Müsterşid Billâh Dönemi (1118-1135) Müsterşid-Billâh, 6 Ağustos 1118 tarihinde halife ilan edildi.

Irak ve Horasan Selçukluları sultanı Mesud ile arasının bozulduğu bir dönemde güçlü bir orduyla Sultan'ın üzerine yürüyen Halife Müsterşid 24 Haziran 1135'te Hemedan yakınlarında yapılan savaşta esir düştü.

Bu sırada Sultan Sencer'den bir elçilik heyeti geldi.

Kısa zaman sonra Sultan Sencer'den ikinci bir elçilik heyeti daha geldi.

Sultan Mesud, elçilik heyetini karşılamaya çıktığı sırada Halife Müsterşid, elçilik heyeti içerisine sızan bir grup Bâtınî tarafından düzenlenen bir suikast neticesinde Meraga şehri yakınlarında 29 Ağustos 1135 tarihinde öldürüldü.

Râşid-Billâh Dönemi (1135-1136) Râşid-Billâh hilafet makamına 8 Eylül 1135'te geçti.

Halife Râşid-Billâh, Sultan Mesud ile giriştiği mücadelede başarılı olamadı ve sultan, halifenin adını hutbelerden çıkarttı.

Halife Müstazhir-Billâh'ın oğlu Ebû Abdullah Muhammed, Muktefî-Liemrillâh lakabıyla 18 Ağustos 1136'da halife ilan edildi.

Râşid-Billâh, yeniden halife olmak için uğraştı ise de bir sonuç elde edemedi ve İsfahan'da yatağında, Bâtînî hizmetkârları tarafından 6 Haziran 1138 tarihinde öldürüldü.

Muktefî-Liemrillâh Dönemi (1136-1160) Irak Selçuklu sultanı Mesud, Râşid-Billâh'dan sonra yerine kimin getirileceği konusunda Sultan Sencer'in fikrini sordu ve görüştüğü önemli devlet adamlarının da telkinleriyle, Halife Müstazhir-Billâh'ın oğlu Ebû Abdullah Muhammed'in halifelik için en uygun kişi olduğuna karar verdi ve onu Muktefî-Liemrillâh lakabıyla halife ilan edildi.

Ardından Bağdat'ta okunan hutbelerde halifenin ardından Sencer ve Mesud'un adları da zikredilmeye başlandı.

Halife Muktefî 12 Mart 1160 tarihinde vefat etti.

Büveyhî istilasından sonra Irak'ta tek başına hâkimiyet kuran yegâne Abbâsî halifesi olan Muktefî-Liemrillâh otorite sahibi bir kişiydi.

BAĞIMSIZLIKTAN YIKILIŞINA ABBÂSÎLER (1152-1258)

Müstencid-Billâh Dönemi (1160-1170) Müstencid-Billâh, babası Muktefî-Liemrillâh'ın ölümünün ardından halife ilan edildi.

Gerek Süleyman Şah gerekse Irak Selçuklularının son güçlü hükümdarı Arslanşah b. Tuğrul, 1160'ta tahta geçtikten sonra Halife Müstencid'e elçi gönderip adına hutbe okunmasını talep ettiler.

Irak'ın Halife Müstencid 20 Aralık 1170'te Bağdat'ta vefat etti.

Halife Müstencid, devrin güçlü hükümdarlarından Atabey Nureddin Mahmud Zengi ile iyi münasebetler kurmuş ve onu Mısır'ın fethine teşvik etmiştir.

Müstazî-Biemrillâh Dönemi (1170-1180) Müstazî-Biemrillâh, babası Müstencid-Billâh'ın ölümünden sonra halife ilan edildi.

O sırada Fâtımî hâkimiyetine son vermek için çalışan Mısır'daki Selahaddin Eyyûbî, ilk defa 10 Eylül 1171'de Cuma günü hutbeyi yalnız bir camide Halife Müstazî adına okuttu.

Hutbe değişikliği fazla yadırganmaması üzerine bir hafta sonraki cuma gününden itibaren hutbeler bütün Mısır'da Abbâsîler adına okunmaya başlandı.

Bu dönemde halife, Irak ve Horasan Selçuklu sultanı II. Tuğrul adına 1176'da hutbe okuttu.

Müstazî-Biemrillâh 28 veya 30 Mart 1180 vefat etti.

Nâsır-Lidînillâh Dönemi (1180-1225) Nâsır-Lidînillâh 30 Mart 1180 tarihinde hilafet makamına geçti. Selçuklulara karşı iş birliği yapan Halife Nâsır ile Harezşah Alaeddin Tekiş, Selçukluların mirasını paylaşma konusunda anlaşmazlığa düştüler.

1221'de halife, Horasan tarafından yaklaşmakta olan Moğollara karşı Eyyübîlerden Melik Eşref'i yardıma çağırdı.

Ancak Eyyübîler sessiz kalmayı tercih ettiler.

Halife, Celaleddin Harezşah'a karşı ittifak kurma girişimleri de sonuçsuz kaldı.

Kırk beş yıl hilafet makamında kalan Nâsır-Lidînillâh 5 Ekim 1225'te vefat etti.

Zâhir-Biemrillâh Dönemi (1225-1226) Ebû Nasr Muhammed, babası Halife Nâsır-Lidînillâh'ın ölümü üzerine Zâhir-Biemrillâh lakabıyla 6 Ekim 1225 tarihinde hilafet makamına geçti.

Onun döneminde Hanbelîlerin Bağdat'taki nüfuzu arttı.

Öte yandan ekonomi ve maliye alanlarında bazı önlemler aldı.

Devletin gelirlerini kısıtlama riskini göze alarak gayrişeri vergileri kaldırdı.

Babasının uygulamaya koyduğu arazi vergisindeki artışları iptal etti ve hazinede çok sık görülen yolsuzlukları bizzat ele aldı.

Halkına karşı adalet ve merhametle muamele eden ve mütevazı bir hayat süren Zâhir-Biemrillâh 11 Temmuz 1226 tarihinde vefat etti.

Müstansır-Billâh Dönemi (1226-1242) Müstansır-Billâh 10 Temmuz 1226'da halife ilan edildi. Bu dönemde Moğollar, Celaleddin Harezşah'ı mağlup ederek Azerbaycan'ı ele geçirdiler.

1236'da Moğollar, Musul istikametinde ilerlediler.

1237'de tekrar saldırıya geçen Moğollar Erbil'i aldılar ve şehirde büyük katliam yaptılar.

Halife Müstansır'ın gönderdiği hilafet ordusunun yaklaştığını duyunca yine geri çekildiler.

Suriye Eyyübî hükümdarı ve Şehrîzor hâkiminin gönderdiği birliklerin de katıldığı Abbâsî ordusu, 1238-39'da Bağdat'a yaklaşık 40 km. uzaklıkta Hânîkîn'de Moğollar karşısında ağır bir yenilgiye uğradı.

Halife Müstansır 5 Aralık 1242 tarihinde öldü.

Müstasım-Billâh Dönemi (1242-1258) Müstasım-Billâh, 5 Aralık 1242'de halife ilan edildi.

Halife Müstasım'ın halife olduğu dönemde doğudaki İslam topraklarının büyük bir kısmı ya Moğollarca işgal edilmiş veya onların hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştı.

1245 yılında kalabalık bir Moğol birliği Bağdat yakınlarında hilafet ordusuyla çarpıştı.

Moğollar 1249'da Hânîkîn'i vurup halkının Bağdat'a sığınmasına sebep oldu ve devamında Cibal bölgesine girdi; daha sonra da Harran ve Urfa'yı yağmaladı.

1251 yılındaki Mengü Kağan kurultayından çıkan kararlar doğrultusunda batıya doğru yol alan Hülagü, Bağdat üzerine yürüdü ve 22 Ocak 1258'de şehrin önlerine geldi. Ardından başlayan kuşatma sonrası halife üç oğluyla birlikte Moğollara teslim oldu. Halife Müstasım işkenceyle hazinesinin yeri söylendikten sonra 27 Ocak 1258 tarihinde öldürüldü.

Abbasîlerde merkezi otoritenin sarsılmasının ardından Abbasî toprakları üzerinde halifeye bağlı olmakla birlikte çoğu zaman müstakil hareket eden çeşitli hanedanlar ortaya çıktı. Bu hanedanlardan bazıları Tâhirîler, Sâffârîler, Sâmânîler, Hâmdânîler, Mirdâsîler ve Zeydîlerdi.

Tâhirîler (821-873) Hanedanlık adını Tâhir b. Hüseyin'den almıştır. Bu hanedanlık, Abbâsîlerden bağımsız olarak kurulan ilk hanedanlıktır. Tâhir b. Hüseyin Rey valisi iken Halife Emin ile kardeşi Me'mun arasındaki mücadelede Me'mun'u destekledi. Emin'i öldürüp Me'mun'un tahta geçmesini sağladı. Bir müddet sonra kendisinden rahatsız olan Vezir Fazl b. Sehl'in etkisiyle görev yeri değiştirildi. Ancak bir müddet sonra Bağdat sâhibü's-şurtalığı görevi kendisine verildi. Daha sonra güvenliğinden endişe ederek görev yerinin değiştirilmesini istedi ve Horasan valiliğine getirildi. Burada bağımsızlığını ilan etti ve paralardan ve hutbelerden halifenin adını çıkarttı. Çok kısa bir süre sonra ise öldü. Ondan sonra yerine oğlu Talha, Horasan valisi ilan edildi. Artık bölgede bağımsız bir devlet kurulmuştu. Talha, Hâricî, isyanlarıyla mücadele etti. Onun ölümünden sonra yerine geçen Abdullah b. Tâhir ise Hâricîlerin yanı sıra komutan Afşin ile mücadele etti ve ona karşı zafer elde etmeyi başardı. Ayrıca Abdullah, başkenti Merv'den Nişâbur'a taşıdı. Abdullah b. Tâhir ölünce yerine oğlu II. Tâhir b. Abdullah tahta geçti. Onun döneminde Sîstan'da Hâricî isyanları çıktı. II. Tâhir b. Abdullah ölünce yerine oğlu Muhammed b. Tâhir geçti ancak onun eğlenceye düşkünlüğü sebebiyle Tâhirîlerin Horasan'daki nüfuzu azalmaya başladı, halk isyan etmeye başladı. Rey, Taberistan, Sîstan, Kirman ve Herat'ın Tâhirîlerin elinden çıkmasıyla devletin varlığı 873 yılında sona erdi.

Saffârîler (861-1003) Hanedanın kurucusu Ya'kub b. Leys es-Saffâr'dır. Ya'kub b. Leys, Sîstan'a hâkim olup Gazne'ye kadar ilerledikten sonra Abbasîlerle mücadele etti. Tâhirîlere son verdi. Bağdat'ta Abbasîlere karşı yenildi. Bu sırada öldü ve yerine kardeşi Amr geçti. Amr derhal Abbasî halifesine itaatini bildirdi. Bir müddet sonra Amr, Ahmed b. Abdullah'a yenildi. Ardından Abbasî halifesinin kardeşi Amr'ı görevden azledince Saffârî-Abbasî mücadelesi arttı. Ancak yeni halifenin Horasan valiliğini Amr'a vermesiyle sular duruldu. Amr'a Mâverâunnehir idaresi verilmesiyle bu sefer de Saffârîler ve Sâmânîlerin arası açıldı. İsmail b. Ahmed ile savaşılan Amr yenildi ve esir edildi. O esir edilince Saffârîler Amr'ın torunu Tahir b. Muhammed'i yönetimin başına getirdiler. Tahir'in yönetiminde müsrifçe hareket ettiği ve yönetimdeki çoğu yetkiyi Türk gulam Sebükerî'ye devrettiği bilinmektedir. Bu karışıklıktan faydalanan amcası Leys b. Ali b. Leys, Sîstan'ı ele geçirdi. Ancak Sebükerî ile mücadele etmek zorunda kaldı. Sebükerî Abbasîlerin desteğini alınca Leys yenilgiye uğradı. Daha sonra Saffârîler, Amr b. Leys'in torunu Ebû Hafs Amr'ı yönetimin başına geçirdiler. Ancak Ayyarların desteğini alan Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Halef yönetimi ele geçirdi. Böylece Saffârîlerin Leysîler kolunun yanı sıra "Halefîler" kolu da kurulmuş oldu. Ebû Ca'fer Ahmed kırk yıl hüküm sürdükten sonra bir içki meclisinde öldürüldü. O ölünce yerine oğlu Ebû Ahmed Halef es-Saffâr geçti. Ebû Ahmed Halef Sultan Gazneli Mahmud'un amcası Buğracuk'u öldürünce Gazneliler ile Saffârîlerin arası açıldı. Gazneli Mahmud Saffârîlerin üzerine sefer düzenledi. Önce uzlaşmayı sağladılar ancak daha sonra yeniden aralarının açılmasıyla Gazneli Mahmud, Saffârîler hânedanlığını sona erdirdi.

Hamdânîler (905-1004) Kökenleri meşhur Arap kabilesi Rebiâ'nın Tağlib koluna dayanmakta olan hanedanın kurucusu Hamdân b. Hamdûn'dur. Musul'a gelip yerleşen Hamdân b. Hamdûn, Hâricîlerle mücadele etti. Mardin Kalesi'ni ele geçirdi ancak Halife Mu'tazid-Billah kaleyi ondan geri aldı. Hamdân'ın kendi yerine bıraktığı oğlu Hüseyin, Hâricî lideri Harun eş-Şarî ile mücadele etti. Hüseyin, İbn Mu'tezz'i tahta çıkarma teşebbüsünde bulunanlara destek oldu, başarısız olunca kaçmak zorunda kaldı. Yeni halife Muktefi Hüseyin'i öldürttü ama kardeşlerine zarar vermedi. Bu süreçte Hüseyin'in kardeşi Ebû Heycâ Horasân ve Dînever valiliğine getirildi ve Karmatîlerle mücadele etti. Ebû Heycâ, Halife Muktedir-Billah'ı indirip yerine Kâhir-Billah'ı geçirdi, kısa süre sonra Muktedir-Billah yeniden halifeliği ele geçince Ebû Heycâ'yı öldürttü. Musul Hamdânî Emîrliği: Ebû Heycâ öldürülünce hanedanlık Musul ve Halep kolu üzere ikiye ayrıldı. Ebû Heycâ'nın oğlu Hasan Musul Hamdânî Emîrliği'ni kurdu ve Nasîrüddevle unvanını aldı. Birçok bölgeyi ele geçirdi. Hasan, emîr'l-ümerâ İbn Râik'i öldürünce halife tarafından emîr'l-ümerâlık makamı kendisine verildi ve sonra Nasîrüddevle Yerini Tüzün'e verip kendisi Musul'a döndü. Bağdat'ta Halife el-Muttaki'nin Türk Tüzünle arası açıldı ve halife, Hamdânîlere sığındı. Tüzün Hamdânîleri Musul'dan attı ve halifenin gözlerini oydurarak yerine halife olarak Müstekfi-Billah'ı getirdi. Nasîrüddevle'nin yerine oğlu Ebû Tağlib Gazanfer göreve geldi ancak o öldürülünce Musul Hamdânî Emîrliği sona erdi. Hamdânîlerin Halep Kolu:

Seyfüddevle Ali, Halep'i ele geçirdi ve burada bir devlet kurdu ancak hutbeyi Nâsîrüddevle ve halife Müstekfî-Billâh adına okuttu. O, Bizans'a karşı büyük bir mücadele verdi. Son Bizans seferinden dönerken vefat etti ve yerine oğlu Ebü'l Fez'âil Saîdüddevle geçti. Ancak o kayınpederi Hâcib Lü'lü tarafından zehirlendi ve öldü. Lü'lü'den sonra yerine oğlu Mansûr geçti. Lü'lü ile Hamdânîlerin Halep Kolu da tarihe karıştı.

Sâmanîler (819-1005) Samanîlerin İran veya Türk kökenli olduklarına dair iki farklı görüş mevcuttur. Horasan Valisi Esed b. Abdullay vesilesiyle Müslüman olan Sâmanîler hakkındaki mevcut bilgiler daha çok 819 yılından sonraki döneme aittir. 819 yılında Belh Hâkimî Sâmânhudat'ın Abbasîlere yardımı sebebiyle Halife Me'mun Sâmanîleri Semerkand, Fergana, Şâş ve Herât valilikleri ile ödüllendirdi ve devlet böylece dört ayrı koldan kurulmuş oldu. Semerkand valisi olan Nuh ailenin lideri olarak ön plana çıkmayı başardı. Nuh'tan sonra yerine kardeşi Ahmed geçti. Ahmed'den sonra ise yerine Ahmed'in oğlu Nasr geçti. Nasr, halife tarafından Maveraünnehir hâkimiyetiyle görevlendirilince devlet resmen kurulmuş oldu. Nasr, kardeşi İsmail'i Buhara valiliğiyle görevlendirmişti ancak o ağabeyine isyan etti. Kısa süre sonra uzlaşma sağlandı. Nasr öldükten sonra yerine kardeşi İsmail geçti ve Buhara'yı başkent yaptı. Onun döneminde devlet doğudaki en geniş sınırlarına ulaştı. İsmail ölünce yerine oğlu Ahmed geçti. Ahmed döneminde Sîstan hâkimiyeti sağlandı ve bölgede çıkan isyanlarla mücadele edildi. Yine bir isyan sırasında öldürülen İsmâil b. Ahmed'in yerine küçük yaştaki oğlu II. Nasr geçti. Onun döneminde devletin Batı'daki en geniş sınırlarına ulaştığı görülmektedir. II. Nasr ölünce yerine oğlu I. Nuh tahta çıktı. Bu dönemde İsmâilîlik Maveraünnehir'de yayılmaya başlamıştı. Batınîler ve Büveyhîlerle mücadele edildi ve Büveyhîler vergiye bağlandı. I. Nuh ölünce yerine oğlu I. Abdülmelik geçti. Onun döneminde Büveyhîlerle mücadele edilmiştir. Aynı zamanda orduda Türk varlığı artmıştır. I. Abdülmelik vefat edince yerine küçük yaştaki oğlu Nasr geçti ancak kısa bir süre sonra amcası I. Mansûr yönetimi ele geçirdi. I. Mansûr döneminde Sâmanî Devleti yeniden güç kazanmaya başladı. I. Mansûr ölünce yerine oğlu II. Nuh geçti. O genç yaşta tahta geçtiği için annesi ve vezirlerin etkisi altında kaldı. II. Nuh'un ölümünden sonra yerine II. Mansûr geçti. Bu dönemde Gazneli-Sâmanî ilişkileri gerildi. II. Mansûr tahttan indirilip yerine II. Abdülmelik tahta geçirildi. Sâmanî Devleti, Gazneliler ve Karahanlılar tarafından zayıflatıldı. Devletin son hükümdarı Karahanlılar tarafından esir edilmişti. Esareten kaçan İsmail b. Nuh, sığındığı Araplar tarafından öldürülünce Sâmanî Devleti de sona ermiş oldu.

Mirdâsîler (1024-1080) Benî Kilâb kabilesine mensup olan Mirdâsîler Şîliği benimsemişlerdi. Sâlih b. Mirdâs, Suriye'de yönetimi ele geçirip Fâtımî halifesi adına hutbe okuttu. Hamdânîlerden Lü'lü'nün oğlu Murtazâ ile mücadele etti sonunda Halep'ten Ane'ye kadar olan topraklar onun hâkimiyetine bırakıldı. Böylece Halep'i ele geçiren Sâlih b. Mirdâs, burada Mirdâsîler hânedanlığını kurmuş oldu. Onun bu başarılarından rahatsız olan Fâtımîler Anuş Tegin'i bu meseleyle ilgilenmekle görevlendirdiler. Fatımîler galip geldi ve Salik b. Mirdâs öldürüldü. Yerine oğulları, Şiblüddevle Nasr ve Muizzüddevle Simâl yönetimi ele aldı. Bizans ve Mirdâsî kuvvetleri karşı karşıya geldi ve Mirdâsîler zafer elde etti. Nasr, Halep'in iç kalesini ele geçirince Anuş Tegin ile mücadele etmek zorunda kaldı ve öldürüldü. Anuş Tegin'in öldükten sonra Halep halkı şehri Simâl'e teslim etti. Simal Halep'i aldıktan sonra vefat etti ve yerine kardeşi Ebû Züâbe Atıyye geçti. Ebû Züâbe Atıyye ile Mahmûd mücadele etmeye başladı ve Mahmûd galip geldi. Bir müddet sonra bölgedeki karışıklıklardan rahatsız olan Mahmûd, Büyük Selçuklu Devleti'ne ve Abbasî halifesine tabiiyetini bildirdi. Mahmûd öldükten sonra yerine oğlu Celâlüddevle hânedanın başına geçirildi. Celâlüddevle Türkmenlerle mücadele etmek isterken öldürüldü ve onun yerine Sâbık geçti ancak daha sonra Musul Ukaylî Emîri Şerefüddevle Müslim b. Kureyş, Halep'i kuşatmasının ardından Mirdâsî hânedanlığı sona erdi. Zeydîler Hz. Hasan'ın soyundan gelen Hasan b. Zeyd el-Alevî tarafından kuruldu. Sâriye'yi ve Rey'i de ele geçirdi. Abbâsîlere karşı verdiği mücadele sonucunda Deylem'e çekildiler ancak daha sonra yeniden güçlenip Cürcân'ı ele geçirdiler. Sâffârîler ve Sâmânîlerle mücadele ettiler. Muhammed b. Zeyd'in Sâmânîlere karşı savaşırken ölmesiyle Taberistan'da Zeydîlerin ilk hâkimiyet dönemi sona erdi (900).

KUZEY AFRİKA DEVLETLERİ

İslam dünyasında yaşanan siyasî sorunlar sonucu birtakım siyasî-dinî gruplar ortaya çıkmaya başladı. Bahsi geçen gruplar, Abbâsîler gibi güçlü bir devletin hâkim olduğu merkezde barınıp gelişmenin mümkün olmadığını anlamaları üzerine merkezden uzak bölgelere kaymaya başladılar. Kuzey Afrika toprakları bu gruplar için adeta sığınak vazifesi gördü ve kısa sürede müstakil yönetimler ortaya çıktı. Daha fazla siyasî güç kazanmak yahut mensubu olduğu dinî inancı daha geniş coğrafyalara ulaştırmak, daha fazla taraftar toplamak gayesiyle yola çıkan bu gruplar, Abbâsî Devleti'nin giderek zayıflamasını da lehlerine kullanarak yeni devletler kurdular. Kurdukları bu devletler ile hem şahsi emellerini gerçekleştirdi hem de buldukları coğrafyaların gelişimine hizmet ettiler. Artlarında pek çok eser bırak bu devletler, nihayetinde siyasî varlıklarını kaybedip tarihin tozlu raflarında yerlerini aldılar. Fas'ta İdrîsîler (789-985),

Batı Cezayir'de Rüstemîler (777-909),

Güneydoğu Fas'ta Midrârîler (772-976),

Tunus'ta Ağlebîler (800-909),

Mısır'da Tolunîler (868-905) ve

İhşîdîler (935-969) bahsi geçen bu devletlerdendir.

İdrîsîler (789-985) Kurucusunun adına izafeten İdrîsîler olarak adlandırılan ve Şîî doktrinleri benimseyen hanedanlık, Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ın neslinden olan İdrîs b. Abdullah (I. İdrîs) tarafından Mağrib'de kuruldu. Bugün "Şüheda" olarak adlandırılan bölgede 786 yılında gerçekleşen Fah (Fakh) Vak'âsı ile ağır bir yenilgiye uğrayan İdrîs b. Abdullah, Mağrib'in merkezi Velîlâ'ya (Tanca) geldi. Ehl-i beyte kötü davrandığı gerekçesiyle Abbâsî iktidarına karşı kin besleyen I. İdrîs, Alevî soyundan geliyor olmanın kendisine kazandırdığı itibarla Şîî kökenli bir devlet kurma niyetindeydi. Dinî konularda geniş bilgi sahibi olan I. İdrîs, başta Evrebe Kabilesi olmak üzere pek çok Berberî kabilenin desteğini almayı başararak 789 yılında Velîlâ merkez olmak üzere İdrîsî Hanedanlığı'nı kurdu. Abbâsî yönetiminden memnun olmayan kabilelerin İdrîsîlere katılması ile büyüyen İdrîsî Hanedanlığı'nın kurucusu I. İdrîs, Fas şehrini kurarak devletin sistemli bir hal almasını sağladı. Yapılan fetihler ile kısa süre içerisinde ülke sınırları genişledi. İç isyanlar, Ağlebîler, Berberîler, Şîî Fâtımîler ve Endülüs Emevîleriyle mücadele eden İdrîsîler, Mağrib-i Aksâ'daki 200 yıllık serüvenlerine 13 hükümdar sığdırdılar. Son hükümdar II. Hasan'ın 985 yılında ölümü ile birlikte siyasî varlıkları sona erdi. Bölgede İslâm dini ve Arapçanın yayılması hususunda önemli rol oynayan İdrîsîler döneminde Fas, Mağrib'in en önemli ilim, medeniyet ve kültür merkezi haline geldi. Başta Fas olmak üzere Asîle, Aklâm, Hacerünnesr gibi çok sayıda yeni şehir kurulup bu şehirlerde mimari eserler inşa edildi. Câmiu'l-eşyâh (808), Câmiu's-şürefâ (809) ve Câmiu'l-Endülüs (859) bunların en önemlilerindendir.

Rüstemîler (777-909) Adını kurucusu olan İran asıllı Abdurrahman'ın babası Rüstem'den alan ve bugün Cezayir olarak adlandırılan bölgede kurulan hanedanlık, hüküm sürdüğü sürenin kısılgına karşın Kuzey Afrika'da İslâm tarihi açısından büyük önem teşkil etmektedir. Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerîme'den öğrenim gören ve onun "hamaletiu'l-ilm" adı verilen beş dâisinden biri olan Abdurrahman, Hâricîliğin bir alt mezhebi olan İbâziyyeyi (İbâdiyye) yaymak ve uygun altyapı oluştuğunda İbâzî bir yönetim kurmakla vazifelendirildi. Kısa süre Kayrevan valiliği yapan Abdurrahman, Kayrevan'ın Abbâsîler'in eline geçmesi üzerine Orta Mağrib'deki (Cezayir) Cebelicezzûl'e çekildi. Bölgenin uygun atmosferini lehine kullanarak Tunus, Trablus, Cebelinfüse, Tubne ve Kayrevan'dan taraftar toplayan Abdurrahman, kısa süre sonra İbâzî-Berberî kabile reislerince imam seçildi ve Rüstemîler Devleti'ni kurdu (777). Tâhert şehrini merkez edinen ve "Emîrû'l-mü'minîn" unvanını alan Abdurrahman tarafından kurulan ve 130 yıl varlığını koruyan hanedanlık uzun süre iç isyanlar, Ağlebîler, Tolunîler, Şîî Fâtımîler ile mücadele etti. Özellikle Fas'ta hızla yükselen Şîî Fâtımîler, Rüstemî Hanedanlığı'nın varlığı için büyük tehdit oluşturmaktaydı. Nihayetinde Tâhert'e giren Fâtımî kumandanı Ebû Abdullah eş-Şîî, 909 yılında Rüstemî Hanedanlığı'na son verdi.

Midrârîler (772-976) Hâricîliğin İbâzî ve Sufri kollarına mensup olan Midrârî Hanedanlığı'nın temeli, Berberî Zenâte kabilesinin Miknâse koluna mensup olan Ebû'l-Kâsım b. Semkû b. Vâsûl tarafından Sicilmâse şehrinde atıldı (757). Devletin yönetimi Ebû'l-Kâsım'ın onayı ile on beş sene İsâ b. Mezayed (Yezîd) el-Esved'e bırakıldı. İsâ sayesinde gelişen Sicilmâse şehrinin, kuruluş süreci önemli ölçüde tamamlandı. Ancak hanedanın kurucusu Ebû'l-Kâsım ile yaşadığı sorunlar sebebiyle yönetim 772 yılında elinden alınarak Ebû'l-Kâsım'a bırakıldı. İktidar değişikliğinin yaşandığı 772 yılı

Midrârîlerin kuruluşu kabul edilmektedir. Uzun süre Şîî Fâtîmîlerin baskı ve saldırılarına maruz kaldığı için yıkılma sürecine giren Midrârîler son yıllarında, giderek güçlenen Endülüs Emevî Devleti'ne boyun eğmek zorunda kaldılar. Nihayetinde Emevîlerin Sicilmâse'ye vali ataması, 202 yıllık Midrârî Hanedanlığı'nın tarihe karışmasına sebep oldu. Sicilmâse topraklarından geçen Zir Nehri, sayesinde tarımın geliştiği Midrârî toprakları, komşu kabilelerin ülkede kurulan pazarlara rağbet göstermesini sağladı. Halkın hem tarım hem hayvancılık ile uğraşması ülkeyi, ticaret kervanlarının uğramak zorunda kaldıkları bir ticaret şehrine dönüştürdü. Tüm bunların yanı sıra ülkede bilim ve sanata kıymet verilmesi, birçok âlimin yetişmesini sağladı.

Ağlebîler (800-909) Ağlebîler, Abbâsî Halifesi Mansûr tarafından İfrîkiyye'ye gönderilen Ağleb'in oğlu İbrâhim tarafından 800 yılında Tunus'ta kuruldu. Abbâsî halifesi Hârûn Reşîd'e, İfrîkiyye'nin yönetiminin kendisine bırakılması durumunda her yıl beytûlmâle 40.000 dinar yardımda bulunacağı sözünü veren İbrâhim, bu şart üzere İfrîkiyye valiliğine getirildi. Böylelikle kurmak istediği müstakil devletin temellerini atmış oldu. Özellikle Bizans yönetimindeki Sicilya'ya düzenlenen seferler sayesinde birçok toprağı Müslüman yönetimine kazandıran Ağlebîler kısa süre içerisinde Orta Akdeniz'in hâkimi haline gelmeye başladılar. 109 yıllık varlığına 11 hükümdar sığdıran Ağlebîler, bahsi geçen diğer devletler gibi Abbâsî merkezinden oldukça uzak bir coğrafyada kök salıp büyümeyi hedeflemekteydi. Üstelik bunu da halifenin rızasını alarak ve yıkıldıkları tarihe kadar Abbâsîlere sadakatlerini sürdürerek yaptılar. I. İbrâhim'e değin bastırdıkları paralarda halifenin adına yer verdikleri gibi yıkıldıkları tarihe kadar hutbelerde Abbâsî halifesini zikrettiler. 909 yılında ise Fâtîmîler tarafından yıkıldılar.

Tolunîler (868-905) Mısır'da kurulan ilk Müslüman-Türk Devleti olan Tolunîler, Halife Me'mun döneminde Bağdat'a gelen, Buhara asıllı bir Türk olan Tolun'un oğlu Ahmed b. Tolun tarafından 868 senesinde kuruldu. Abbâsî Halifesi Mu'tez Billâh'ın, Türk komutan Bayık Bey'i merkezden uzaklaştırmak için Mısır'a vali tayin etmesi, Ahmed b. Tolun'un kaderini değiştirdi. Mısır'a gitmek istemeyen Bayık Bey, yerine vekâleten üvey evladı Ahmed'i gönderdi. Bu da Ahmed b. Tolun'a yeni bir hanedanın temellerini atma fırsatı sundu. Ömrüne 5 hükümdar sığdıran devlet, 905 yılında Abbâsîler tarafından yıkıldı. Sâmerâ şehri örnek olarak askerleri ve devlet adamları için Katâf adı ile anılacak olan yeni bir şehir kuran, askerî alanda pek çok reform yapan Tolunîler, bilim, edebiyat ve mimariye de büyük önem verdiler. Geride Ahmed b. Tolun Camii, Akkâ Kalesi ve Akkâ Limanı gibi önemli mimari eserler bıraktılar.

İhşîdîler (935-969) Mısır'da kurulan ikinci Türk Devleti olan İhşîdîler, Halife Mu'tasım-Billâh'ın hizmetine girmiş bir Türk kumandanı olan Cuf'un torunu Muhammed b. Tuğç tarafından 935 senesinde kuruldu. Mu'tasım-Billâh, Vâsik-Billâh ve Mütevekkil-Alellah'a hizmet eden Cuf ölünce oğlu Tuğç Tolunîlerin hizmetine girdi. Şam ve Taberiyye valiliği yapan Tuğç'un 906-907 senesinde ölümü üzerine oğlu Muhammed b. Tuğç, Mısır Valisi Ebû Mansûr Tekin'in hizmetine girdi. Tekin tarafından Hama valiliğine getirildiyse de onunla arasının açılması üzerine Halife Muktedir-Billâh tarafından önce Remle (928), ardından Dımaşk (931) valiliğine atandı. Nihayetinde 935 yılında Râzî-Billâh'ın emriyle Mısır valiliğine tayin edildi. Böylece İhşîdî Devleti'nin temeli atılmış oldu. Halife Râzî-Billâh tarafından Muhammed b. Tuğç'a, genellikle Soğd ve Fergâna'nın İranlı hükümdarları tarafından kullanılan ve Farsça prens, hükümdar anlamına gelen "İhşîd" unvanının verilmesi, devletin İhşîdîler adını almasını sağladı. Uzun bir ömre sahip olmayan devlet, 969 yılında Fâtîmîler tarafından yıkıldı.

BÜVEYHİLER

Menşei ve Kuruluşu 932-1062 yılları arasında İran ve Irak'ta hüküm süren Deylem asıllı olan bu hanedana adını, Sâsânî Hükümdarı Behram-ı Gûr'un soyundan geldiği ileri sürülen Büveyh (Bûye) bin Fennâ Hüsrev vermiştir. İran ve Irak'ta gelişen siyasî olaylarda etkili olan hanedanın başındaki Büveyh'in Ebû'l-Hasan Ali, Ebû Ali Hasan ve Ahmet adlı üç oğlu 928 yılında Emîr Mâkân b. Kâkî'nin emrinde Sâmânîler'in hizmetine girdiler. Sonrasında Cürcân'da Ziyârîler hanedanını kuran Merdâvic'in yanında yer aldılar. Merdâvic'in 935 yılında öldürülmesiyle Ziyârîler zayıflayınca Merdâvic'e bağlı Türk askerler Ali'ye tabi oldu. Kardeşi Ahmet, 19 Aralık 945 tarihinde davet üzerine karışıklık içindeki Bağdat'a girdi ve Halife Müstekfî-Billâh tarafından emîrül-ümerâ tayin edilerek idareyi ele aldı. Bağdat'ta Hâkimiyet Kısa süre sonra Halife Müstekfî'nin gözlerine mil çektiren Muizzüddeve Ahmet onun yerine Mutî-Lillâh'ı halife ilân etti. 967 yılında Muizzüddeve, 976 yılında Rüknüddeve ölünce Adudüddeve Irak'a da hâkim olarak hanedanın başına geçti. Böylece devlet kudretinin zirvesine ulaştı. Sonraki dönemlerde Bahâüddeve'den sonra yerine geçen Sultânüddeve Irak'ta Türk-Deylemî mücadeleleri karşısında bir hayli güç duruma düştü. Gazneli Sultan Mahmud, Kıvâmüddeve'ye yardım ettikten sonra ona biraz soğuk davrandı. Bu durum Sultânüddeve'nin 1017-1018 yıllarında Fars'a tekrar hâkim olmasını sağladı. Büveyhîlerin kendi aralarındaki problemlerinden istifade eden Kâkûyîler, Hemedan ve İsfahan'da Büveyhîlerin Cibâl kolu hâkimiyetine son verdi. Bu kol Gazneli Sultan Mahmud'un Rey'e hâkim olmasıyla 1029 yılında tamamen son buldu. Selçukluların Büveyhîlere Son Vermesi Dandanakan Zaferi'ni müteakip 1040 yılından sonra Melik Kavurd 1048 yılında Kirman'a hâkim olup Büveyhîlerin buradaki koluna son verdi. Halife Kâim-Biemrillâh Bağdat'ta Büveyhîlerin Türk komutanı Arslan Besâsîrî'nin baskısı nedeniyle oldukça muzdaripti. Bu sebeple Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet edip kendini bu güç durumdan kurtarmasını istedi. Tuğrul Bey Aralık 1055 yılında İslâmiyet'in o zamanki merkezi olan Bağdat'a girdi ve asileri cezalandırdı. Kavurd'un Fazlûye'yi mağlup edip Şîraz'a girmesi ve 1062 yılında hutbeyi Tuğrul Bey adına okutması İran'da da Büveyhî hâkimiyet sahasının Selçuklular eline geçmesine neden oldu.

ŞEDDÂDİLER

Menşei ve Kuruluşu Abbâsîlerin zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkan mahallî hanedanlardan biri olan Şeddâdîler, ismini bilinen ilk atası Muhammed b. Şeddâd b. Kurtuk'tan almıştır. Merzûbân'ın oğlu İbrahim ülkesini toparlamak istediye de başarılı olamadı. Durumdan istifade eden Muhammed b. Şeddâd, Debîl'i ele geçirip üzerine gönderilen Ermeni ve Lezgi askerlerini mağlup etti. 955 yılında vefatından sonra üç oğlundan en büyüğü olan Ebû'l-Hasan Ali el-Leşkerî, Ermeni Grigor'un hizmetine girdi. Diğer oğlu Fazl, Hamdânîler'in Âmid Valisi Necâ'nın hizmetine girdi ve valinin öldürülmesiyle kardeşlerinin yanına döndü. Fakat daha sonra Hristiyanlara hizmet etmemek için onlardan ayrılma kararı aldı. Gence valisinin yanına gidip Gence'ye yapılan saldırıları geri püskürtmede önemli rol oynadı. Müsâfirler gün geçtikçe güç kaybederken Şeddâdîler onların hâkim olduğu yerleri ele geçirmeye başladı. Bu sırada Ali el-Leşkerî ölmeden önce oğlu Fazl'ı veliaht tayin etse de kardeşi Merzûbân idareyi ele aldı. Fakat Şirvanşah'â mağlup olup Berdea'yı kaybetmesi itibarını iyice sarstı. Neticede Fazl av sırasında onu öldürüp 985 yılında hâkimiyeti ele geçirdi. Berdea ve Beylekan'ı geri aldıktan sonra Gürcü toprakları üzerine akınlar yaptıysa da başarılı olamadı. Onun Kaket ve Heret'i kuşatması Gürcü Kralı III. Bagrat'ın Ani Ermeni prensi Gagik ile birlikte Şemkûr'u kuşatmasına neden oldu. Fazl bu ittifak karşısında barış yapmak zorunda kaldı. Daha sonra 1022 yılında Ermenilerden aldığı Debîl'i oğlu Ebû'l-Esvâr Şâvur'a teslim etti. 1026 yılında ise Şemkûr'u kuşatıp Gürcü Kralı Giorgi'yi mağlup etti. Hâkimiyetini Kafkasya'da geniş bir alana yaymak istiyordu ve Azerbaycan'a ulaşmak için Aras Nehri'ne bir köprü yaptırdı. Ancak yine bir Gürcistan seferinden dönerken 1030 yılında Gürcü Kralı ile müttefiklerinin baskınına uğradı. Ele geçirdiği tüm ganimetleri kaybeden Fazl'ın bu baskında 10 bin askeri ölmüştü. Selçuklular Döneminde Şeddâdîler II. Ali el-Leşkerî döneminde Revvâdî Emîri Vehsûdân'ın hizmetindeki Oğuzlar, Şeddâdî hâkimiyetindeki topraklara saldırdı. Şeddâdîler ayrıca Selçukluların da hedefindeydi. Bu baskılar neticesinde Doğu Roma'ya tabi olan II. Ali el-Leşkerî oğlunu imparatora rehin olarak gönderdi. Ülkesinde devamlı Selçuklu tehdidi olduğu için 1049-1050 yıllarında ölünceye kadar yer değiştirerek yaşamak zorunda kaldı. Sonrasında hanedanın başına geçen Ebû'l-Esvâr bin Fazl, Ermenilerin kendisinden bir hayli çekinmesinin yanı sıra Müslümanlar arasında oldukça itibar sahibiydi. Şeddâdîlerin Doğu Roma'ya tabiiyeti nedeniyle IX. Konstantinos Monomakhos'un Ani bölgesine düzenlediği sefere destek verdi ve bundan istifadeyle bazı

kaleleri ele geçirdi. Revvâdîlerden sonra Şeddâdîleri de hâkimiyetine katmak isteyen Selçuklular, Gence önlerine gelip Şeddâdî Emîri Ebü'l-Esvâr'ın itaatiyle buralara hâkim oldu. 1064 yılında Ani'yi fetheden Alparslan şehrin idaresini Ebü'l-Esvâr'ın oğlu Ebû Şücâ Menûcihr'e teslim etti. Bu dönemde cami, hamam, kervansaray, saray ve bîmâristan gibi imar faaliyetleri bu şehri kalkındırmak için yapılan bazı yapılardandır. Özellikle günümüze kadar ulaşmış olan Menûcihr Camii, Ani'de Anadolu'daki ilk Türk camii olarak önemini korumaktadır. Selçuklu Sultanı Melikşah'ın emîrlerinden Savtekin'in buraları ele geçirmesiyle Şeddâdîlerin Gence kolu 1075-1076 yıllarında son buldu. Ani'nin Gürcü saldırısına uğramasının yanında Debîl'e saldıran mahallî beylikler de Şeddâdîler için tehlikeli olmaya başladı. Kızılıarslan'ın halefi Togan Arslan 1118 yılında Menûcihr'i öldürerek şehre sahip oldu. Babasının ölümü üzerine yerine geçen oğlu II. Şâvur, Kıpçak Türkleriyle güçlenen Gürcülerin saldırısı neticesinde Ani'yi Erzurum Saltuklu Beyi Emîr Ali'ye satmak istedi. Karara isyan eden Hristiyan ahalî Tiflis'i ele geçiren Gürcü Kralı David'i çağırarak şehri 1123 yılında ona teslim etti. Ebü'l-Esvâr'ın veliahdı ve oğlu IV. Fazl, Sencer'den izin alarak Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd b. Muhammed Tapar'ın yanına geldi ve ondan destek istedi. Erzurum, Ahlat, Bitlis-Erzen beyleri ve bazı beyler de Fazl'a yardımla görevlendirildi. Müttefik Türk ordusu şehri alıp Fazl'a teslim etti. Sonrasında Şeddâdîlerin başına geçen Fahreddin Şeddâd, Erzurum Emîri'nin kızıyla evlenmek istemiş ancak kabul edilmeyince onu Gürcülerin pususuna düşürmüştür. Şeddâd'ın bu hareketi tepki toplamış ve Gürcülerin dinî baskısından çekinen Ermeni rahibeler isyan etmiştir. Bu sırada Ani'nin isyan eden din adamlarınca Gürcü krallığına teslim edilmesi katliamla sonuçlandı. Gürcü kralı, Hristiyanlar da dâhil şehirde bine yakın kişiyi katlettiler. Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah b. Tuğrul ve Atabeg Şemseddin İldeniz büyük bir ordu hazırlayıp 1163 yılında Gürcistan Kralı Giorgi'yi ağır bir yenilgiye uğrattı. Fakat kısa süre sonra 1175 yılında Gürcü Kralı Giorgi, üçüncü kez zapt ettiği Ani'yi ele geçirip Şehinşah'ı Tiflis'e götürdü ve Şeddâdîlerin Ani koluna son verdi. Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah'ın kumandasında toplanan Selçuklu ordusu 1175 yılında Debîl'e kadar ilerleyince Gürcü Kralı Giorgi, Ani'yi ve Şehinşah'ı teslim etmek zorunda kaldı. Kaynaklar bu tarihten sonra Şeddâdîlerden bahsetmemektedir.

YEZİDİLER

Menşeleri Türkiye, Irak ve İran'da farklı düşünceleri kaynaştırmaya yönelik senkretik inanç sistemleri arasında yer alan Yezîdiyye'ye mensup olan Yezîdîlerin bu adı İran'ın Yezd kasabasında yaşamalarından dolayı aldıkları belirtilir. Bu topluluk Mazdeizm ve Maniheizm gibi eski doğu kültürlerinin bir devamı olarak görülmüşlerdir. İnanç ve İbadet Sistemleri 1259'da Hülagu'nun Irak'ı tahrip etmesi ve Adeviyye'nin şeyhi olan Fahreddin'in öldürülmesinden sonra tabileri Irak, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da Yezîdîler adıyla yayılmaya başladılar. Osmanlı Devleti onları ehl-i kitap kabul etmediğinden iyice içlerine kapanıp uzak dağlık alanlara yerleştiler. Zerdüştlük, Maniheizm, Mitraizm, Yahudilik ve Hristiyanlık'tan, ayrıca İslâm'dan büyük ölçüde etkilendikleri kapalı inanç ve ibadet sistemleri hakkında pek fazla bilgi yoktur. Sosyal tabakalaşma ve dinî teşkilatlanmaya sahip olan bu toplum mîrler, şeyhler, pîrler, kavvâller, fakirler ve müridler olarak sınıflanmıştır. Kutsal sayılan ve başlangıçta yaratılış hikâyesi ele alınan Mushafı Reş'te melek Cebrail ve Fahreddin'den övgüyle bahsedilmiştir. Sabah ve akşam güneşe karşı ayakta durularak güneşten bazı isteklerde ve güneşin kendilerini kötülüklerden koruması temennisinde bulunurlar. Fasulye, marul, bakla, lahana ve balık, geyik, domuz ve horoz eti yemek yasaklar arasındadır. Elbiseleri kutsal sayılan beyaz, siyah, kırmızı, yeşil ve kahverengiden oluşurdu.

HÂŞİMİLER

Bâbü'l-Ebvâb (Derbend) çevresinde yaşadıkları bilinen Hâşimîler Hazar'ın batısı ve Dağistan Dağlarının arasında dar bir kıyıya hâkimdiler. Bu alan istifade ettikleri stratejik bir coğrafyaydı. Burası ayrıca İslâm Devleti için tahkim edilmiş bölge görevi görerek buradan gelecek akınları engellemekteydi. Ticaret kervanlarının özellikle de kürk tacirlerinin geçiş noktası olması zenginlik kaynağından biridir. Hâşimîlerin Emevîlere kadar uzanan kökenleri Araplardan ziyade Benî Süleym kabilesine dayandırılır. Bu hanedan mensupları ilk kez Emevîler döneminde bölgeye vali olarak atanmışlardır. 869 yılında Abbâsîlerin zayıfladığı ve yerel idarecilerin bağımsızlık kazanmaya başladığı dönemde Hâşimîlerin bilinen ilk yöneticisi olan Hâşim bin Sürâka es-Süleymî de Derbend'de bağımsızlığını ilan etti. Alparslan'ın Kafkasya yönetimini Emîr Savtekin'e vermesi Hâşimîlerin hâkimiyetini sonlandırdı. Hâşimîlerin bir başka kolu ise 13. yüzyıl başlarında Şirvanşahların idaresine girmiştir.

İSMÂİLİLER

Altıncı imam Cafer es-Sâdık'ın vefatından sonra Şîî dünyasında yeni bir ayrılık meydana geldi. Bu ayrılığın sebebi Cafer es-Sâdık'ın büyük oğlu İsmâil yerine küçük oğlu Mûsâ el-Kâzım'ın imamete gelmesiydi.

Daha sonradan İsmâilîler olarak adlandırılacak bir grup, Cafer es-Sâdık'ın büyük oğlu İsmâil'i yerine imam olarak belirlediğini iddia ediyorlardı.

İsmail'in babasından önce ölmesiyle yeni bir görüş ayrılığı daha ortaya çıktı.

Bu görüşlerden ilkinde göre İsmâil ölmemişti ve babası onun güvenliği için takıyye yapıyordu.

Diğer görüşe mensup olanlar ise İsmâil öldüğü için onun yerine oğlu Muhammed'in imametini tanımayı tercih ediyordu.

Bu ikinci grup Mübârekiyye diye anılmıştır.

İsmâilîyye imamları imam Cafer es-Sâdık'ın vefatının ardından uzun bir süre gizlenmişler ancak mezhebi yaymaya devam etmişlerdir.

Böylece İsmâilîlik büyük bir coğrafyada yayılmıştır.

İsmâilîler, İsmail'in kaybolduğu ancak yeniden zuhur edeceği inancıyla mezhebi yaymaya devam

ederken Ubeydullah el-Mehdî imâmetin kendi soyundan geldiğini öne sürerek İsmâilîler arasında büyük bir bölünmeye yol açtı.

Mezhebe mensup olanlardan bir kısmı ondan desteğini çekerken bir kısmı ise onun yanında yer almayı tercih ettiler.

Bir süre sonra Ubeydullah el-Mehdî, halifeliğini ilan etti ve İsmâilîler için gizlenme süreci sona erdi. Böylece Fâtımîler Devleti kurulmuş oldu.

Aynı zamanda İslâm dünyasında yeni bir dönem başladı.

Sünnî Abbâsî halifesinin karşısına Şîî İsmâilî halifesi rakip olarak çıkmıştı.

Mısır'ın ele geçirilmesiyle İsmâilîler büyük bir güç elde etmişlerdi. Ancak Hâkim-Biemrillâh'ın ilahlık iddia edip Dürzîlik sistemini kurması ve Müstansır-Billâh döneminde yaşanan "Müsta'liyye" ve "Nizâriyye" ayrımı sebebiyle İsmâilîlik iki büyük kırılma dönemi geçirdi.

"Zâhir ve bâtın" konusunda keskin bir ayrım yapan İsmâilîlere göre Kur'an-ı Kerîm'in açık ve gizli olmak üzere iki anlamı vardı.

İsmâilîler, bu gizli anlamı te'vil yoluyla anlamlandırıp yorumlamaya çalışmışlardır.

Bu gizli anlamlardan yola çıkarak yeni bir kozmolojik argüman da üretmişlerdir.

Ebû Ahmed en-Nesefî'nin yeniden yorumladığı Yeni Platoncu anlayışa göre Allah mutlak varlıktır.

Mutlak varlık olan Allah ilk olarak akli yaratmıştır.

Daha sonra ise nefis, felekler, elementler, birleşik cisimler oluşmuş; nefis ve bedenin birleşmesinden insan ortaya çıkmıştır.

İsmâilîliğin ilk döneminde ilk başta "mehdî" anlayışı hâkimken zamanla bu anlayış yerini "kaim imam" anlayışına bırakmıştır.

Fâtımîlerle büyük bir coğrafyaya yayılan İsmâilîlik, Fâtımîlerden sonra Hindistan'da yayılmaya devam etmiş, zamanla buradaki Hindu inançlarıyla kaynaşmıştır.

Geçirdiği değişimlerle beraber, ortaya çıktığı ilk dönemden oldukça farklı bir surette, günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Fâtımîler Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de hâkimiyet sağlayıp bölgede bir Şîî devleti kuran Fâtımî hanedanı, ismini Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatıma'dan almıştır.

Devletin kökenleri, İsmâilîliğe dayanmaktadır.

İsmâilî dâîlerinden Ebû Abdullah eş-Şîî Ağlebîlerin başkenti Rakkâde'ye gelip burayı ele geçirdi.

Bölgeye gelen Ubeydullah el-Mehdî ise burada imametini kendi soyundan geldiğini iddia ederek mehdîliğini ilan etti.

Burada "Emîrül-Mü'minîn" ve "Mehdî Lidinillah" lakaplarını alarak halife ilan edildi.

Onun halifeliğini ilan etmesinin ardından ise Sünnî Abbâsî halifesinin karşısına Şîî Fâtımî halifesi çıkmış oldu.

Ubeydullah el-Mehdî, 915 yılında Tunus sahillerinde yeni bir şehir kurdu.

Bu yeni şehre Mehdîye adını verdi ve bundan sonra yönetimi buradan gerçekleştirdi.

Ubeydullah el-Mehdî ölünce yerine oğlu Kâim Biemrillah geçti.

Mısır'a sefer düzenledi ancak başarılı olamadı.

Onun döneminde Hâricî isyanları patlak verdi.
 Kâim Biemrillah'ın ardından yerine oğlu Mansûr Billâh geçti.
 Onun döneminde de Hâricîlerle mücadele edildi.
 Halife Mansûr Billâh, Mansûriye adıyla yeni bir şehir inşa ettirdi ve yönetim merkezini buraya taşıdı.
 Yine bu dönemde Karmatîler tarafından sökülüp götürülen Hacerü'l Esved taşı geri getirildi ve yerine yerleştirildi.
 Mansûr Billâh ölünce yerine geçen Muiz-Lidînillâh döneminde meşhur kumandan Cevher es-Sıkkî tarafından Mısır ele geçirildi.
 Böylece hutbelerde Fâtîmî halifesinin adı okunmaya başladı.
 Muiz-Lidînillâh döneminde yaşanan bu gelişme ile Suriye'yi ele geçirmenin yolu da açılmış oldu.
 Sünnîliğin merkezi Bağdat'ı ele geçirmek ve böylece İslâm dünyasını tek merkezden yönetmek isteyen Fâtîmîler bunun için önce Hicaz'ı ele geçirip Harameyn'den destek almak istiyorlardı.
 Muiz-Lidînillâh döneminde Fâtîmîler yeniden yapılandı ve hanedanlıktan imparatorluğa dönüştü.
 Gadîr-i Hum günü ve Hz. Muhammed'in doğum günü olan mevlid onun döneminde kutlanmaya başladı.
 Muiz-Lidînillâh öldükten sonra yerine oğlu Azîz Billâh geçti.
 Azîz Billâh döneminde Suriye'de Fâtîmî hâkimiyeti sağlandı.
 Azîz Billâh'ın ardından yerine Hâkim-Biemrillah geçti.
 Bu dönemde birçok aşırılık göze çarpmaktadır.
 Ashaba sövme had safhaya çıktı.
 Ehl-i Sünnet ve zımmîler büyük baskı altındaydı.
 Bu aşırılıkların son safhası ise Hâkim-Biemrillah'ın ilahlılığını ilan etmesiyle gerçekleşti.
 (407/1017) Hâkim-Biemrillah ile beraber aşırı Şîî mezhebi olan Dürzîlik ortaya çıktı.
 Tüm bunların ardından Halife Hâkim-Biemrillah aniden esrarengiz bir şekilde ortadan kayboldu (13 Şubat 1021).
 Hâkim-Biemrillah'ın ortadan kaybolmasının ardından yerine oğlu Müstansır-Billâh geçti.
 Onun halifelığının ilk döneminde Fâtîmîler en geniş sınırlarına ulaşmışlardı. Ancak ilerleyen süreçte yaşanan karışıklıklar sebebiyle devlet küçülmeye başladı. B u sırada Fâtîmîler, Abbâsî halifesine başkaldıran Arslan Besâsiri'yi yanlarına çekerek onun Bağdat'ı ele geçirmesine yardımcı oldular.
 Arslan Besâsiri Bağdat'ı alıp hutbeyi Fâtîmî halifesi adına okutmaya başladı.
 Mısır'daki karışıklıklar sebebiyle Halife Müstansır-Billâh, Akka'yı yöneten kumandan Bedr el-Cemâlî 'yi yardıma çağırıp yetkilerini ona devretti.
 Böylece Fâtîmî tarihinde "**Vezirler Dönemi**" başladı.
 Bedr el-Cemâlî'den sonra ise oğlu Efdal vezirlik görevini devraldı.
 Efdal, Müstansır-Billâh'ın büyük oğlu yerine küçük oğlu Müstali'yi halife seçti.
 Bu olayın ardından İsmâîlîler, Nizâriyye ve Müstâ'liyye olmak üzere iki kola ayrıldılar.
 Müstali'nin ölümünün ardından vezir Efdal, Ebû Ali Mansur'u "**Âmir-Biahkâmillâh**" adıyla halife ilan etti.
 Yeni halife Âmir-Biahkâmillâh henüz beş yaşındaydı ve bu durumda vezir Efdal on beş yıl boyunca devleti tek başına idare etme fırsatı bulacaktı.
 Âmir-Biahkâmillâh yirmi yaşına geldiğinde Efdal'i öldürttü ve Bataihî'yi vezir tayin etti.
 Bir müddet sonra onu da azletti.
 Ancak tek başına yönetimde yeterince başarılı olamadı.
 O veliatsız bir şekilde ölünce yerine amcasının oğlu Ebû'l Meymûn Abdülmecîd "**emanetçi imam**" olarak geçti.
 Daha sonra ise Hâfız Lidînillâh unvanını aldı.
 Tüm bu karışıklıkların yaşandığı dönemde Haçlılar Askalan'ı ele geçirdi.
 Vezirlik mücadelesi sırasında öldürülen halife Zâfir-Biemrillah'ın yerine küçük yaştaki oğlu, Faiz-Lidînillâh lakabıyla halife ilan edildi.
 Varis bırakmadan ölen bu halifenin yerine Emîr Abdullah halife ilan edildi.
 Vezirlik mücadelesi sırasında Dımaşk Emîri olan Nureddin Mahmûd'dan yardım istendi.
 Onun gönderdiği Şirkûh birçok yeri ele geçirdi ve Mısır'a vezir oldu.
 Ancak iki ay sonra Şirkûh vefat etti ve yerine Selâhaddîn-i Eyyûbî göreve geldi.
 Halifenin ölümünün ardından Selâhaddîn, Fâtîmîlere son verdi ve bölge yeniden Sünnîleşmeye başladı.
 Fâtîmîlerde ilk başlarda yönetim gücü sadece imamın elindeyken ilerleyen dönemde Vezirler Dönemi'nin başlamasıyla hilafet sembolik bir hal aldı.
 Fâtîmî ordusunda Berberîlerin yanı sıra Slav kökenli askerler, Türkler ve Deylemliler de bulunuyordu.
 Adlî yapının başında kâdîlkudât bulunurdu.
 Fâtîmî ilim ve kültür hayatının önemli merkezlerinden biri Ezher Camii'dir.
 Ayrıca Dârülilim de İsmâîlî propagandası için önemli bir merkezdi.
 Et-Temîmî, er-Râzî, en-Nesefî, eş-Şirâzî, ibn. Heysem, el-Kindî gibi onlarca isim Fâtîmîler döneminde yetişmiştir.

Fâtımî sanatı, Emevî, Abbâsî, Avrupa, Çin, Berberî toplumlarının sanat ve mimarî anlayışından etkilenmiştir.

EYYUBİLERİN MENŞEİ VE İLK DÖNEMLERİ

Devlet, adını Necmeddin Eyyub'dan almıştır. Eyyübiler, Zengîlerin devamı olup Zengîler de Selçukluların Arap coğrafyalarındaki uzantısıydı. Eyyübilerde halkın çoğunluğu Araplardan oluşup bunu Türkler, Kürtler ve diğer unsurlar takip ediyordu. Eyyübiler, Hezbaniyye kabilesinin Revvadiye aşiretindedir. Revvadilerin ilk atası olan Revvad, Yemen Araplarındandır. O, maiyetiyle 758 yılında Azerbaycan'a yerleştirildi. Aşiretiyle birlikte bir süre sonra Hezbaniyye Kürtleriyle etkileşime girdiler. Bölgede Selçuklu hâkimiyetinin tesisi ile de Türklerle kaynaştılar ve Türk-Kürt-Arap karışımı hale geldiler. Necmeddin Eyyub'un babası, XII. yüzyılın ilk çeyreğinde Büyük Selçuklulara tâbi olan Bağdat şahnesi tarafından kendisi veya oğlu Tekrit valiliğine getirildi. Eyyübiler, Musul atabeyi İmadüddin Zengî ile kurulan dostluk neticesinde 1137-1138 yılında Musul'a giderek Zengîlerin hizmetine girdiler. Eyyübiler, Zengîlerin Haçlı mücadelelerine yardım ettiler ve bu sayede nüfuz kazandılar. İmadüddin bu hizmetlere karşılık Necmeddin Eyyub'a Ba'lebek'in iktasını verdi. İmadüddin'in vefatından sonra Necmeddin ve kardeşi Şirkuh, Nureddin Mahmud Zengî'nin yanında yer aldılar ve Dımaşk'ın alınmasında önemli rol oynadılar. Bu sayede Necmeddin, Dımaşk valiliğine tayin edildi.

SELAHADDİN EYYUBÎ'NİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

Selahaddin Eyyubî'nin adı ilk olarak 1164 yılında amcası ile çıktığı I. Mısır Seferi'nde geçmektedir. Fâtımî vezirinin Zengîlerden yardım istemesi üzerine Nureddin Mahmud, Şirkuh ve yeğeni Selahaddin'i Mısır'a gönderdi. 1168-1169 yıllarında Haçlı tehdidine karşılık Fâtımîlerin yeniden yardım istemeleri üzerine Nureddin Mahmud, Şirkuh ve Selahaddin'i yine Mısır'a gönderdi ve bu defa Şirkuh, Mısır'da idareyi ele geçirdi. Şirkuh, Mısır'da vezir tayin edilse de kısa süre sonra ölünce yerine Selahaddin Eyyubî vezirlik makamına getirildi. O, her ne kadar Fâtımî idaresinde önemli konuma yükselse de Nureddin Mahmud'a tâbi idi.

DEVLETİN KURULUŞU VE SELAHADDİN EYYUBÎ DEVRİ

Selahaddin Eyyubî, Mısır'da Fâtımî ordusu ve taraftarlarını idareden uzaklaştırdı ve Dimyat'ı kuşatan Haçlıları 1169 yılında mağlup etti. 10 Eylül 1171 tarihinde Mısır'da Abbâsî halifesi adına hutbe okuttu ve böylece Fâtımî Devleti resmen sona erdi. Mısır'a hâkim olan Selahaddin Eyyubî, Haçlılardan Eyle'yi aldıktan sonra 1173-1174 yıllarında Nûbe, Yemen ve Libya'yı Zengîler idaresine soktu. O, Bizans ve İtalyan şehir devletleriyle de ticarî antlaşmalar yaptı. 1174 yılında Nureddin Mahmud'un ölümünden sonra yaşanan iç karışıklıklar neticesinde Musullular El-Cezire'yi ele geçirdiler. Suriye'deki iç çekişmelerde Dımaşk emirleri Selahaddin Eyyubî'yi bölgeye davet edince o, 1174 yılında Suriye'ye yöneldi. Ba'lebek, Hama ve Humus'u aldı. Halepliler, Musullular ve Haçlılarla ittifak kursa da onlar Selahaddin Eyyubî tarafından yenilgiye uğratıldılar. Halep'in Selahaddin Eyyubî tarafından kuşatılması üzerine de halifenin araya girmesi ile iki taraf arasında anlaşma sağlandı. Abbâsî halifesi Mısır, Suriye ve El-Cezire'nin hâkimi olarak Selahaddin Eyyubî'yi tanıyınca o, bağımsızlığını ilan etti. Ardından Haşhaşileri itaat altına aldı. Bu dönemde hanedan mensuplarınca Eyyübilerin Hama, Humus ve Ba'lebek kolları kuruldu. Haçlılarla mücadeleye bakılacak olursa 1177'de Gazze-Askalan yönünde Haçlılar önünden geri çekilen Selahaddin Eyyubî, 1179 yılında onları yenilgiye uğrattı. 1182 yılında I. Doğu seferi ile El-Cezire, Sincar, Diyarbakır ve Haleb'i aldı. 1185-1186 yıllarında ise II. Doğu Seferi ile Meyyafarikin, Şehrizar ve Musul'u ele geçirdi. Böylece Suriye ve Mısır'ın idaresi birleştirilmiş oldu.

Zengî topraklarının alınmasından sonra Haçlıların 1186 yılında ticaret kervanına saldırması üzerine Selahaddin Eyyubî, 3-4 Temmuz 1187 tarihinde yapılan Hittin Savaşı'nda Haçlıları mağlup etti. Savaş sonrasında Sûr hariç Kudüs Haçlı Krallığı'nın toprakları ele geçirildi. Bunun üzerine Avrupa ülkeleri III. Haçlı Seferi'ni başlattılar. Selahaddin Eyyubî, İslâm dünyasının desteğini görmese de Haçlılarla tek başına mücadele edebildi. Bu mücadelelerde Haçlılara Sûr-Yafa arasındaki sahil şeridi bırakılırken 1192 yılında onlarla bir de antlaşma imzalandı. 1193 yılına gelindiğinde Selahaddin Eyyubî, sarıhumma hastalığından ötürü vefat etti. Onun zamanında Eyyubî sınırları Kuzey Afrika'dan İran'a, Ahlat'tan Yemen'e kadar uzanıyordu.

SELAHADDİN EYYUBÎ SONRASI EYYUBİLER

Selahaddin Eyyubî'nin ölümünden sonra yerine büyük oğlu El-Melikü'l-Efdal geçti ve taht kavgaları başladı. Efdal'in tecrübesizliği, eğlenceye düşkün olması ve babasının emirlerini küstürmesi tepki topladı. Bunun üzerine 1196 yılında El-Melikü'l Adil ve El-Melikü'l-Aziz birleşerek Dımaşk'ı ele

geçirdiler. El-Melikü'l-Aziz, büyük sultan ilan edildiyse de 1198 yılında öldü ve Mısır idaresini kısa bir süreliğine El-Melikü'l-Efdal üstlendi.

EL-MELİKÜ'L-ADİL DEVRİ

Orduyu yanına çeken Selahaddin Eyyubî'nin kardeşi El-Melikü'l-Adil, 1200 yılında Kahire'ye girerek El-Melikü'l-Aziz'in oğlu olan Mansur'un atabeyi oldu. Ardından emirleri yanına çekerek kendisini sultan ilan etti. Böylece Mısır ve Suriye idarelerini birleştirdi. O, yeğenlerinin kendisine karşı birleşerek Dımaşk ve Mısır'ı ele geçirme niyetlerini boşa çıkardı ve yeğenlerine sultanlığını kabul ettirdi. 1202 yılında Mardin Artukluları da Eyyubîlere tâbi oldu. El-Melikü'l-Adil, Haçlıları Kudüs'e çekmemek ve devleti mali olarak güçlendirmek için onlara karşı ılımlı bir siyaset izledi. Haçlılarla ticarî ilişkilerini geliştirdi. Öte yandan onun zamanında Erciş ve Van alınarak Anadolu'daki Ahlatşahlar ortadan kaldırıldı. 1205 yılında El-Melikü'l-Efdal, Türkiye Selçuklularına bağlandı. El-Melikü'l-Adil'in Habur ve Nusaybin'i alması üzerine Halep ve Musul hâkimleri Türkiye Selçukluları ile ittifak kurdu. Diğer taraftan El-Melikü'l-Adil devrinde Eyyubîlerin Mısır'ın batısındaki varlığı sona erdi. 1197 yılında yeni bir Haçlı tehdidi baş gösterdi. Bazı Alman Haçlı grupları Müslüman topraklarına saldırsa da bu mücadelelerde El-Melikü'l-Adil, Yafa'yı yeniden ele geçirdi. 1203 yılında IV. Haçlı Seferi bünyesinde Fransızlar ve Felemenkler, Hama ve Humus beyliklerine saldırdı. Ancak El-Melikü'l-Adil, Venedikliler ile anlaşarak Haçlıların İstanbul'a yönelmesini sağladı. Ancak II. Amaury, deniz ve karadan Müslümanlar üzerine saldırınca El-Melikü'l-Adil, Haçlı saldırılarının Filistin'e sıçramaması için bazı tavizler verdi ve Haçlılar yeniden Akdeniz sahil şeridini ele geçirdiler. 1207 yılında El-Melikü'l-Adil, Trablus Kontluğu'nu yendi ve Akka Ovası'ndaki Tûr Dağı üzerine bir kale inşa ettirdi. 1217 yılında Haçlılar, Tûr Kalesi'ne yürüseler de netice alamadılar. V. Haçlı Seferi ile 1218 yılında Mısır'ı ele geçirmek isteyen Haçlılar, Dimyat'ı kuşattılar. Bunların yaşandığı esnada El-Melikü'l-Adil vefat etti.

EL-MELİKÜ'L-KÂMİL DEVRİ

El-Melikü'l-Adil'in ölümünden sonra yerine oğlu El-Melikü'l-Kâmil geçti. Yaşanan iç çekişmeler neticesinde Haçlılar 1219 yılında Dimyat'ı ele geçirdiler. Haçlıların Mısır'ı ele geçirme tehdidine karşın El-Melikü'l-Kâmil, kardeşlerinden yardım aldı. Kahire'ye yürüyen Haçlıları kuşattı ve bunun neticesinde Haçlılar, Dimyat'ı boşalttıkları gibi birçok yerden de geri çekildiler. İki taraf arasında 8 yıl geçerli olan bir antlaşma yapıldı. Böylece zorlu bir dönemde tahta çıkan El-Melikü'l-Kâmil, Haçlılara karşı üstünlük sağladı. Öte yandan 1226 yılında Harezmsah Celaleddin Mengüberdi, sultanın kardeşi Eşref'e ait Ahlat'ı tahrip etti. Sultan, diğer kardeşi Muazzam ve onun müttetikleri ile Harezmsahlar tehdidinden kurtulmak için Sicilya-Alman imparatorundan yardım istedi. Buna karşılık Kudüs ve sahil bölgelerini kendisine vereceğini vaat etti. Haçlı ordusu 1228 yılında VI. Haçlı Seferi ile Kudüs'e yürüdü. Bu sırada Muazzam'ın ölümü üzerine El-Melikü'l-Kâmil, Haçlılara Kudüs'ü teslim etmedi. Uzun mücadele ve müzakerelerden sonra 24 Şubat 1229 tarihinde Yafa Antlaşması imzalandı. Buna göre Kudüs Haçlılara bırakılacak ve şehir sadece sivil maksatla kullanılacaktı. Öte yandan El-Melikü'l-Kâmil döneminde Yemen ve Hicaz'ın hâkimliğine geçen Nureddin Ömer b. Resul et-Türkmani, 1232 yılından itibaren bağımsız olunca Yemen'de Eyyubîler devri sona erdi. Diğer taraftan Celaleddin Mengüberdi'nin Ahlat'ı alması üzerine Türkiye Selçukluları ve El-Melikü'l-Kâmil'in kardeşi Eşref ittifak kurarak 8-10 Ağustos 1230 tarihinde Yassıçemen Savaşı'nda Harezmsahları yenilgiye uğrattılar. Böylece Eşref, Ahlat ve Doğu Anadolu'da kaybettiği diğer yerleri geri aldı. 1232 yılında El-Melikü'l-Kâmil, Artukluların Hısnıkeyfa kolunu ortadan kaldırdı. Artuklu beylerinin yardım çağrısı üzerine Türkiye Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad, El-Cezire'yi yağmaladıktan sonra Urfa, Harran ve Rakka'yı muhasara edip Ahlat'ı kuşattı. 1234 yılında El-Melikü'l-Kâmil bölgeye yönelse de bir netice alamadan Mısır'a döndü. Böylece Harput Kalesi ve Ahlat, Türkiye Selçukluları'na bırakıldı. 1235 yılında El-Melikü'l-Kâmil yeniden harekete geçerek Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de Türkiye Selçuklularının eline geçen yerleri geri aldı. 1237 yılından sonra Harezmliler Eyyubîlerin hizmetine girmesiyle Eyyubîler, Güneydoğu Anadolu'da daha da güçlendiler. Ancak 1238 yılında El-Melikü'l-Kâmil'in ölümü ile Eyyubîler yeni bir zorlu sürece girecekti.

EL-MELİKÜ'S-SALİH NECMEDDİN EYYUB DEVRİ

El-Melikü'l-Kâmil'in ölümünden sonra yerine veliahtı El-Melikü'l-Adil (II. Adil) geçti. Ancak II. Adil tüm Eyyubîler tarafından tanınmayıp Eyyubî emirlerince tutuklandı. 1240 yılında bu defa El-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyub tahta geçti. 1246 yılında II. Adil de boğularak öldürüldü ki Eyyubîlerde taht kavgaları esnasında işlenen tek siyasî cinayet bu oldu. El-Melikü's-Salih zamanında Halep ve bazı beylikler merkezden koptu. 1240 yılında Diyarbakır ve Siverek, Türkiye Selçukluları tarafından alındı. Yine 1243 Köseadağ Savaşı'na kadar Halep çoğu zaman Türkiye Selçuklularına bağlı kaldı. Dımaşk hâkimi İmadüddin İsmail, aralarının bozuk olduğu El-Melikü's-Salih'e karşı Harçlılardan yardım alınca karşılık olarak Sayda, Taberiyye ve Kudüs'ü Haçlılara verdi. 1244 yılında Eyyubî-Haçlı ittifakı Gazze yakınlarına gelince Harezmlilerin de desteğiyle El-Melikü's-Salih, İmadüddin İsmail ve Haçlıları yenip Kudüs'ü geri aldı. 1247 yılında da Taberiyye ve Askalan'ı ele geçirdi. Öte yandan Kudüs'ün elden çıkmasıyla Papa'nın çağrısına yanıt veren Fransa Kralı Louis 1248 yılında VII. Haçlı Seferi ile Doğu'ya yöneldi. 1249 yılında Haçlılar, Dimyat'ı aldılar ve aynı yılda El-

Melikü's-Salih vefat etti. İdareyi ele alan karısı Şecerüddür, oğlu Turan Şah'ı Hısnıkeyfa'dan çağırtdı. Böylece 1250 yılında Turan Şah kendisini sultan ilan etti. Bu sıralarda Haçlılarla yapılan mücadelelerde Bahri Memlûklerin desteğiyle Haçlılar yenilgiye uğratıldı. İki taraf arasında yapılan antlaşmayla Haçlılar, Dimyat'ı boşalttılar ve savaş tazminatına mahkûm edildiler.

EYYUBİ DEVLETİ'NİN YIKILIŞI

Mısır'ın Haçlı tehlikesinden kurtulmasından sonra Bahri Memlûkler kendilerine hak ettikleri değerin verilmediğini savundular. Turan Şah'ın da kendini eğlenceye vermesiyle muhalif kesimler Baybars El-Bundukdari'nin etrafında birleşip Turan Şah'ı öldürdüler. Böylece 1250 yılında Mısır'da Eyyubiler devri sona erdi. Bundan sonra Şecerüddür sultan olurken Aybek et-Türkmanî de ordu kumandanı oldu. Şecerüddür'ün kadın oluşu ve Eyyubî ailesinden olmamasından ötürü muhalif sesler artınca o, Aybek ile evlendi ve tahtı Aybek'e bıraktı. Böylece 3 Temmuz 1250 tarihinde Mısır'da Memlûkler devri başladı. Memlûkleri tanımayan Suriye ve Filistin'deki Eyyubî emirlikleri, Halep Eyyubî emiri Selahaddin Yusuf'un etrafında birleşip Kahire önlerine geldiler. 1251 yılında yapılan Abbase Savaşı'nda Memlûkler galip gelerek Şeria Nehri'ne kadar Filistin topraklarını geri aldılar. Abbâsî halifesinin arabuluculuğu ile yapılan antlaşma ile Şeria ve Nablus'a kadar olan saha Memlûklerin, Suriye ve El-Cezire de Eyyubîlerin olacaktı. 1257 yılında Sultan Aybek'in ölümü ile yerine oğlu Nureddin Ali geçerken naibi de Kutuz oldu. 1258 yılında İlhanlı Hükümdarı Hülagû, Bağdad'ı aldıktan sonra 1259 yılında Eyyubîlere ait olan Meyyafarikin ve El-Cezire'yi ele geçirdi. 1260 yılında Halep ve ardından Dimaşk da Moğol idaresine girdi. Moğollar artık Mısır'ı tehdit ediyordu. Kutuz harekete geçerek 3 Eylül 1260 tarihinde yapılan Aynicalut Savaşı'nda Moğolları mağlup etti. 6 Eylül'de de Beysan yakınlarında Moğollara galip gelerek onları Fırat'ın doğusuna itti. Hülagû, Halep Eyyubî Sultanı Selahaddin Yusuf'u öldürüp Eyyubîlerin Halep kolunu yıktı. Hısnıkeyfa haricindeki El-Cezire Eyyubîleri de daha önce Moğollar tarafından ortadan kaldırılmıştı. 1263 yılında Memlûk Sultanı Baybars, Kerek ve Humus beyliklerini ortadan kaldırdı. Hama Eyyubîleri 1342 yılına dek aralıklarla varlığını devam ettirdi. Hısnıkeyfa kolu ise 1462 yılında Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından yıkıldı.

MEMLÛKLER I MEMLÛK KAVRAMI VE MEMLÛK SİSTEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI Memlûk kelimesi, Arapça “sahip oldu” “malik oldu” manasında bir kelime olup sahibinin mülkiyetindeki kadın ve erkek esir karşılığında kullanılmıştır. Memlûk Sistemi, halife ya da emirlerin satın aldıkları bilhassa beyaz kölelerin askerî eğitime tabi tutulup orduda özel bir birlik olarak istihdam edilmeleri şeklinde tanımlanabilir. Bu sistem IX. yüzyılda Abbâsîler tarafından hayata geçirilmiş ve zamanla gelişme göstermiştir. Mısır’da önemli bir yeri olan bu sistem Memlûkler zamanında ideal halini almıştır. MEMLÛK DEVLETİ’NİN KURULUŞU Memlûk gruplarının daha düzenli şekilde ortaya çıkması ve güçlerini artırması XIII. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir. El-Melikü’s-Sâlih Necmeddin Eyyûb Kıpçak ülkesi ve Kafkasya’dan getirtip Ravza adasındaki kaleye yerleştirdiği Türk asıllı Memlûklerden oluşan özel birlikler Eyyûbî ordusunun asıl unsuru haline gelmiştir. Arapların El-Memâlik el-Bahrîye (Bahrî Memlûkler) olarak adlandırdığı bu yapı Eyyûbî devletin çöküşünü hazırlamıştır. Bahrî emirlerinden Baybars el-Bundukdârî ve arkadaşları bir suikastla Eyyûbî hükümdarı Turan Şah’ı öldürmüştür. Onun ölümüyle beraber Mısır’daki Eyyûbî saltanatı fiilen sona ermiştir (1250). Memlûk Devleti, dönemin tarihçileri tarafından Türk Devleti (Ed-Devletü’t-Türkiyye veya Devletü’l-Etrâk) olarak isimlendirilmiştir. Tarihçiler Memlûk Devletini, sultanlarının kökeni veya askerî eğitimlerini aldıkları yere göre, Türk-Bahrî Memlûkleri (1250-1382) ve Çerkez-Burcî Memlûkleri (1382-1517) olarak iki döneme ayırarak incelemişlerdir. Ancak bu ismen bir ayırım olup Memlûk tarihi incelendiğinde devletin siyasî bütünlük arz ettiği görülecektir. BAHRÎ MEMLÛKLERİ (EL-MEMÂLİK EL-BAHRÎYE) 1250-1382 El-Melik el-Muiz İzzeddin Aybek et-Türkmânî (1250-1257) İzzeddin Aybek, Eyyûbî Devleti’nin yıkılmasıyla beraber Mısır’da kurulan Memlûk Devleti’nin ilk sultanı olarak kabul edilmektedir. Yönetimde istikrarı sağlayan İzzeddin Aybek Mısır’da Said bölgesindeki Arap isyanlarını bastırmaya muvaffak oldu. El-Melik el-Mansur Nureddin Ali (1257-1259) Bu dönemde devlet işleri daha çok Seyfeddin Kutuz tarafından idare edilmekteydi. El-Melik el-Muzaffer Seyfeddin Kutuz (1259-1260) El-Mansur Nureddin Ali’yi devirerek tahta oturan Seyfeddin Kutuz, ilk iş olarak Yakın Doğu’da Moğol tehdidini ortadan kaldırmak üzere harekete geçti. Aynicâlût Savaşı (3 Eylül 1260): Filistin’de Nablus ile Beysân arasındaki bölgede Memlûk kuvvetleri ile Moğollar arasında meydana gelen Aynicâlût Savaşı’nda Moğollar ağır bir mağlubiyet yaşamıştır (3 Eylül 1260). Bu savaş tarihin akışını değiştiren hadiselerden biridir. Bir meydan savaşında Moğol ordusunun aldığı ilk yenilgi olarak kayda geçirilmiş ve Moğolların ilerleyişi durdurulmuştur. El-Melikü’z-Zâhir Baybars el-Bundukdârî (1260-1277) Seyfeddin Kutuz’un öldürülmesinden sonra ümeranın tercihi ve desteği ile Memlûk tahtına Baybars oturmuştur (Ekim 1260). Memlûk Devleti tarihinde ayrı bir yere sahip olan Sultan Baybars devletin gelişmesi ve teşkilatlanmasına çok büyük katkı sağlamış, Memlûklerin gerçek kurucusu kabul edilmiştir. Sultan Baybars ülke içerisinde idarî ve askerî faaliyetler yürütülebilmek için ülke dışında çeşitli ittifak ilişkileri kurmuştur. İlhanlılara (Moğol) karşı Altın Orda ile, Haçlılara karşı Bizans ile anlaşma sağlamıştır. İslâm dünyası nezdinde nüfuzunu artırmak ve meşruiyet temin etmek amacıyla Abbâsî hilafetini Mısır’da yeniden tesis etmiştir (1261). Memlûk-Moğol/İlhanlı Münasebetleri: Aynicâlût Savaşı’nda (1260) ağır bir mağlubiyet alan İlhanlılar (1256-1353-İran’da kurulmuş olan bir Moğol devleti) Memlûklerden intikam almak üzere hareket etmişlerdir. Sultan Baybars’ın İlhanlılara karşı kazandığı asıl büyük başarısı Elbistan’da meydana gelen savaş ile gerçekleşmiştir. İlhanlıların himayesinde bulunan Anadolu Selçuklularının üzerine Anadolu Seferi’ne çıkan Sultan Baybars, müşterek İlhanlı, Selçuklu ve Gürcü kuvvetlerini Elbistan Ovası’nda mağlup etti (Nisan 1277). Ardından Kayseri ve çevresini ele geçirdi. Memlûk-Haçlı Münasebetleri: Memlûkler sadece Moğol istilası ve tehdidi ile değil aynı zamanda Haçlı saldırılarına karşı da mücadele yürütmüşlerdir. Gerek Haçlılar gerekse Moğollar bölgede Ermeniler başta olmak üzere pek çok farklı millet ve siyasî oluşumdan destek görmüşlerdir. Memlûkler, Moğollar karşısında elde ettiği zaferlerden daha fazlasını Haçlılara karşı kazanmıştır. Sultan Baybars 1265 yılında Haçlıların kontrolünde olan Kaysariyya, Yafa, Aslis ve Arsuf şehirlerini ele geçirmiştir. Antakya’ya yönelen Baybars kısa süren kuşatmanın ardından burayı fethetti (Nisan 1268) ve Antakya Haçlı Prensliği sona erdi. Antakya’nın fethinden sonra Tarabulus (Trablusşam) Prensliğine hücum eden Sultan Baybars Safitâ, Hısnü’l-Ekrâd ve Hısn-ı Akkâr kalelerini ele geçirdi (1271). İslâm tarihinin en büyük hükümdarları arasında kabul edilen Baybars siyasî ve askerî başarılarına ilave olarak idarî alandaki icraatı ile Memlûk Devleti’nin kurucusu kabul edilmiştir: El-Melikü’s-Saîd Nasırüddin Muhammed Berke Kağan (1277-1279) Sultan Baybars’ın ölümünden sonra oğlu ve aynı zamanda

veliahdı Berke Kağan tahta geçti. El-Melik el-Adil Bedreddin Sülemiş (1279) Memlûk ümerası Berke Kağan'ı tahttan uzaklaştırdıktan sonra Baybars'ın yedi yaşındaki oğlu Bedreddin Sülemiş'e biat etti. El-Melik el-Mansûr Seyfeddin Kalavun (1279-1290) Memlûk ümerasının da desteğiyle küçük yaşta sultan tahttan indirilince Kalavun, Memlûk sultanı oldu (1279). Böylece Memlûk Devleti tarihinde Kalavun hanedanı dönemi başlamış oldu. Sultan Kalavun ve hanedanı bir asır boyunca (1279-1382) üç sultan istisna tahtı ellerinde bulundurmıştır. Sultan Kalavun, İlhanlı ve Haçlı saldırılarına karşı başarılı mücadeleler yürüttü. Argun Han, Memlûklere karşı Papalık ve Avrupa devletleri ile işbirliği yapmış, Memlûkler ise buna karşılık Altın Orda Hanlığı, Tunus Hafsî Sultanlığı, Cenova, Venedik, Bizans Fransa ve Almanlar ile siyasî, askerî ve ticarî ilişkileri geliştirmişlerdir. Sultan Kalavun Suriye ve çevresinde Haçlı kalıntılarını ortadan kaldırmak üzere Lazikiyye (1287), Tarabulus, Beyrut ve Cabala (1289) şehirlerini ele geçirdi. Halep'teki Büyük Camii'yi yakan Sis Ermeni Krallığı üzerine sefer düzenledi (1284) ve bir yıl sonra da antlaşma yapıldı. Bu dönemde İlhanlılarla işbirliği yapan ve Haçlıların en muhkem kalelerinden olan Merkab Kalesi zapt edilerek buradaki kontluğa son verildi (1285). Haçlı hâkimiyetindeki Akka, Sûr, Sayda ve Aslis'i fethederek bölgeyi Haçlılardan kurtarmak üzere savaş hazırlığı yaptığı sırada vefat etti (Kasım 1290). Sultan Kalavun Suriye taraflarında Memlûk hâkimiyetini yerleştirmiş ve Memlûk sultanlığında bir hanedan kurmuştur. El-Melik el-Eşref Selahaddin Halil b. Kalavun (1290-1293) Sultan Halil, tahta geçer geçmez Memlûk tarihinde mütemadiyen yaşanan iç isyanlarla uğraştı. Bu arada babası Kalavun zamanında fetih hazırlığı yapılan Akka'yı yaklaşık bir buçuk ay süren kuşatmanın ardından Haçlılardan aldı (1291). Akka'nın fethini müteakiben Sûr, Sayda, Hayfa, Aslis ve Antartus gibi kaleler Memlûklerin hâkimiyeti altına alındı ve böylece Suriye sahilindeki Haçlı egemenliği sona erdi. El-Melik el-Nâsır Nasırüddin Muhammed b. Kalavun (1293-1294) I. Saltanat Dönemi Sultan Kalavun'un Moğol asıllı bir cariyesinden doğan Nasırüddin Muhammed dokuz yaşında Memlûk tahtına oturdu ve aralıklarla üç defa bu görevi yürüttü. Memlûk sultanları içinde en uzun süre tahtta kalan sultandır. El-Melik el-Âdil Zeynüddin Ketboğa (1294-1296) Moğol asıllı olan Sultan Zeynüddin Ketboğa, idareyi aldıktan sonra saltanat naibi olarak Hüsameddin Laçin'i görevlendirmiştir. El-Melik el-Mansûr Hüsameddin Laçin (1296-1299) Memlûk tahtına oturan Hüsameddin Laçin, tahttan indirdiği Ketboğa ve saltanatın hukukî anlamda sahibi kabul edilen Nasırüddin Muhammed ile uğraşmak durumunda kaldı. El-Melik el-Nâsır Nasırüddin Muhammed b. Kalavun (1299-1309) II. Saltanat Dönemi Memlûk tahtının hukukî sahibi olarak kabul edilen Nasırüddin Muhammed, babası Kalavun'un Memlûklerinin desteği ile ikinci defa bu göreve getirildi. Sultan küçük yaşta olduğu için devlet işleri Emir Seyfeddin Salar (saltanat naibi) ve Emir Baybars el-Çaşnigir (üstadüddâr) tarafından yürütüldü. El-Melik el-Muzaffer Baybars el-Çaşnigir (1309-1310) Muhammed b. Kalavun tahtı bırakmak zorunda kalınca ümera tarafından Baybars el-Çaşnigir sultan ilan edildi. El-Melik el-Nâsır Nasırüddin Muhammed b. Kalavun (1310-1341) III. Saltanat Dönemi Üçüncü defa sultan olan Muhammed b. Kalavun, daha önce yaşadığı tecrübelerden olsa gerek saltanatını güçlü kılabilmek için sert tedbirlere başvurdu. Önceki sultanlığı devresinde kendisi üzerinde tahakküm kuran bazı emirleri ortadan kaldırdı diğerlerini de sürgüne gönderdi ya da hapsettirdi. Böylece uzun süren taht devresinde devlet idaresinde söz sahibi oldu. • Ermeniler üzerine yapılan sefer sonucunda Malatya fethedildi (1315). • İlhanlılar ile sulh yapıldı ve dostluk ilişkileri geliştirildi. • İlhanlı, Delhi Sultanlığı, Yemen Resulîleri, Tunus Hafsiler, Merinîler Habeşistan Krallığı, Bulgar Çarlığı, Aragon Krallığı, Bizans ve Fransa ile siyasî ilişkiler kuruldu. • Mimarî alanda önemli eserler inşa edildi. Kahire'de inşa edilen El-Medresetü'n-Nâsiriyye ve El-Câmiu'n-Nâsîrî bu dönemin öne çıkan mimari eserler arasında yer almaktadır. • Ziraata önem verildi ve bilhassa su kanalları ıslah edildi. • Arazi tahriri yapılarak bazı vergiler yürürlükten kaldırıldı. Nasırüddin Muhammed b. Kalavun 1341'de vefat etti. Muktedir bir sultan olarak ülkesinde baskıcı yönetimi ile istikrarı sağladı. Nasırüddin Muhammed b. Kalavun'un Oğulları Dönemi (1341-1361) Muhammed b. Kalavun'un ölümünden sonra Memlûk tarihinde yeni bir dönem başladı. Bahrî Memlûklerin hâkimiyetinin sona ermesine Burcî Memlûkleri döneminin başlamasına (1382) kadar devam eden bu dönemde Memlûk yönetimini Nasırüddin Muhammed b. Kalavun'un oğulları-torunları elde tutmuşlardır. 1341'den 1361 yılına kadarki yirmi yıllık dönemde Nasırüddin Muhammed'in sekiz oğlu Memlûk tahtına çıkmıştır: • El-Melik el-Mansûr Seyfeddin Ebû Bekir (1341) • El-Melik el-Eşref Alâeddin Küçük (1341-1342) • El-Melikü'n-Nâsır Şihâbeddin Ahmed (1342) • El-Melikü's-Sâlih İmâdüddin İsmail (1342-1345) • El-Melik el-Kâmil Seyfeddin Şaban (1345-1346) • El-Melik el-Muzaffer Zeynüddin Hacı (1346-1347) • El-Melikü'n-Nâsır Nasırüddin Hasan (1347-1351-Birinci Saltanatı) • El-Melikü's-Sâlih Selahaddin (1351-1354) • El-Melikü'n-Nâsır Nasırüddin Hasan (1354-1361-İkinci Saltanatı) 1341'den 1361 yılına kadar devam eden ve Nasırüddin Muhammed b. Kalavun'un oğullarının işbaşında olduğu bu dönemde sultanlar, emirlerin baskısı altında kalmışlardır. Merkezî yönetimde yaşanan kriz ve sorunlara ilave olarak bu dönemin öne çıkan hadiseleri şöyle sıralanabilir: • Mısır'ı ekonomik olarak oldukça etkileyen ve yaklaşık bir yıl süren veba salgını yaşanmıştır (1348). Bu salgın, Suriye ve Mısır'da binlerce kişinin ölümüne, tarımsal ve ticarî faaliyetlerin aksamasına yol açmıştır. • Çukurova taraflarının bir kısmı (Adana, Tarsus, Misis vs.) Memlûk hâkimiyetine dâhil olmuştur (1360). Nasırüddin Muhammed b. Kalavun'un Torunları Dönemi (1361-1382) El-Melikü'n-Nâsır Nasırüddin Hasan'ın tahttan

indirilmesinden sonra (1361) Muhammed b. Kalavun'un torunları dönemi başladı. 1382'ye kadar devam eden bu dönemde dört hükümdar Memlûk sultanı olarak görev yapmıştır: • El-Melik el-Mansûr Selâhaddin Muhammed (1361-1363) • El-Melik el-Eşref Zeynüddin Şaban (1363-1376) • El-Melik el-Mansûr Alâeddin Ali (1376-1381) • El-Melikü's-Sâlih Zeynüddin Hacı (1381-1382) Bu dönemde de sultanlar küçük yaşta göreve başladıkları için daha önce anlatıldığı üzere emirlerin baskısı altında idiler. Bu dönemin önemli hadiseleri ise şu şekildedir: • İskenderiye şehri Haçlı istilasına maruz kaldı (1365). Kıbrıs Kralı Pierre de Lusignan (I. Peter) öncülüğünde Haçlılar tarafından İskenderiye şehri yağmalanıp yakılıp yıkılmış, çok sayıda kişi öldürülüp bir kısmı da esir edilmiştir. Memlûk tarihçilerinden Makrîzî bu işgali, İskenderiye şehrinin karşılaştığı en büyük felaketlerden biri olarak kayda geçirmiştir. • 1367'de Tarabulus-Şam şehrine Kıbrıs Kralı Pierre de Lusignan hücum etmişse de netice alamamış ancak Haçlıların Suriye ve Mısır limanlarına saldırıları devam etmiştir. 1361'den 1382'ye kadar devam eden dönem Bahrî Memlûkler için kargaşa, karışıklık ve çöküş dönemidir. Çocuk yaşta hükümdarların işbaşında oluşu ümeranın nüfuzunu daha da artırmıştır. Özellikle sultanın büyük emiri (Atebekü'l-Asâkir) Berkuk'a karşı gerek ümera ve gerekse ahalinin itibar ve sempatisi arttı. Şartların kendi lehine daha da olgunlaşmasını bekleyen Berkuk'un girişimleri sonucunda Bahrî Memlûklerin son hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Zeynüddin Hacı (1381-1382) tahttan indirildi. Böylece Mısır'da Bahrî-Türk Memlûkler dönemi sona erdi, Burcî Memlûkler dönemi başlamış oldu (1382).

MEMLÛKLAR II Burcî Memlûkleri/El-Memâlik el-Burcîyye (1382-1517) El-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Berkuk (1382-1389, 1390-1399) Berkuk'un, Memlûk Sultanı Zeynüddin Hacı'yı bertaraf edip Kalatü'l-Cebel'de tahta oturmasıyla, Memlûk tarihinde Bahrî Memlûkler dönemi başladı (1382). Tahttan indirildikten sonra ikinci defa sultan olan Berkuk'un ikinci saltanatı (1390-1399) devresinde meydana gelen önemli olaylar şu şekildedir: • Askerî ve bürokratik kademelerde Türk kökenli Memlûklerin yerine daha fazla Çerkez asıllılar tercih edildi. • Sultan Berkuk, Timur tehdidine karşı, Osmanlı, Altın Orda ve Kadı Burhaneddin Ahmed'le ittifak yapıldı. • Celayir Hükümdarı Ahmed, Memlûklerin desteği ile Bağdat'ı geri aldı. Memlûkler adına burada para bastırıldı. • Anadolu beyliklerinden Dulkadiroğulları (1337-1522) ve Ramazanoğullarının (1352-1608) içişlerine karışılması, Memlûk topraklarını bu beyliklerin saldırılarının hedefi haline getirdi. El-Melikü'n-Nâsir Zeynüddin Ferec b. Berkuk (1399-1412) Memlûk tahtına oturduktan sonra iç çekişmelerle uğraşmak durumunda kalan ve ümeranın baskılarından bunalan Sultan Ferec suikast endişesiyle tahtı bırakmak zorunda kaldı (1405). Ümera tarafından Ferec'in kardeşi El-Melik el-Mansûr Abzulaziz tahta çıkarıldıysa da (Eylül 1405) yeni sultanın saltanatı oldukça kısa sürdü. Emirlerin desteği ile ikinci kez Memlûk tahtına cülus eden Ferec'in (Kasım 1405) ikinci saltanatı devresi de iç isyanlar ile geçti. Dımaşk Kalesi'nde muhasara altında kalan Sultan Ferec'in yerine Halife Müstaîn-Billâh sultan ilan edildi ve daha sonra Ferec öldürüldü (1412). Memlûk tarihinde ilk ve son olarak hilafet ve saltanat makamı aynı şahsın uhdesine verilmiştir. El-Melik el-Müeyyed Şeyh el-Mahmudî (1412-1421) • Dulkadiroğullarının hâkimiyetine geçmiş olan Ayntab ve Darendede geri alındı. • Karamanoğulları ve Ramazanoğullarından Adana, Tarsus, Kayseri ve Niğde alındı. • Kıbrıs Krallığı ile antlaşma imzalandı (1414). • Osmanlı Devleti ile dostluk ilişkileri geliştirildi. • Karakoyunlu hükümdarı (1389-1420) tarafından Ayntab ve Bire yağmalandı. El-Melik el-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422-1438) • Rodos şövalyeleri ile sulh yapıldı. • Mekke emirinin isyan teşebbüsü boşa çıkarıldı. • Dulkadiroğulları beyliği itaat altına alındı. • Timuruların desteği ile Memlûk topraklarına saldırılarda bulunan Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük mağlup edildi. • Gayrimüslimlerin devlet dairelerinde çalışması yasaklandı. • Sultanın huzurunda yer öpme âdeti kaldırıldı. El-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Çakmak (1438-1453) Sultan Seyfeddin Çakmak dönemi Memlûk tarihinde siyasî yönden istikrar dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu dönemin en önemli askerî olaylarından biri Rodos üzerine yapılan seferlerdir. 1444'te iki taraf arasında bir antlaşma imzalandı. El-Melik el-Eşref Seyfeddin İnal-Aynal (1453-1461) Saltanatı devresinde meydana gelen isyanlarla uğraşmak durumunda kaldı. Dış politika olayları arasında Memlûk-Osmanlı ilişkileri önem arz eder. El-Melikü'z-Zâhir Hoşkadem (1461-1467) Sultan Hoşkadem'in dönemi Cânim Bey'in isyanı istisna edilirse nispeten siyasî ve askerî yönden sulh içinde ve istikrarlı geçti. El-Melik el-Eşref Seyfeddin Kayıtbay (1468-1496) Memlûk Devleti tarihinde Muhammed b. Kalavun'dan sonra tahtta en uzun süre kalan sultandır. Sultan Kayıtbay dönemine Osmanlı-Memlûk ilişkileri damgasını vurdu. Önceki sultanlar döneminde başlayan rekabet bu dönemde yerini sıcak çatışmaya bıraktı. Memlûk-Osmanlı ilişkileri, II. Bayezid'in Osmanlı tahtına oturmasıyla beraber daha da bozulmuştur. 1485'ten 1491'e kadar devam eden savaşlarda Osmanlı Devleti tarafından Gülek, Adana ve Tarsus ele geçirildi (1485). Bir yıl sonra meydana gelen savaşta Memlûkler galip gelerek kaybettikleri toprakları geri almayı başardı. 1488'de Tarsus-Adana arasındaki bölgede meydana gelen Ağaçayırı Savaşı Memlûkler lehine sonuçlandı. Bu başarılarından sonra Memlûk kuvvetleri Kayseri'yi kuşatıp Niğde, Karaman ve Ereğli'yi yağmalayarak geri çekilmişlerdir (1490). Bu dönemde Çukurova ve çevresinin hâkimiyeti mücadelesinde üstün olan taraf Memlûkler idi. Ancak savaş harcamalarının artması sonucunda yaşanan malî kriz Memlûkleri barış yapmaya zorladı ve 1491'de imzalanan antlaşma ile Memlûk-Osmanlı savaşlarına son verildi. Memlûk-Akkoyunlu münasebetleri Sultan Kayıtbay döneminde genellikle fiili çatışmalarla geçmiştir. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Memlûk toprakları üzerinden Akdeniz'e açılma planı ve bu sayede müttefiki olduğu Venedik yardımlarını daha kolay elde etme arzusu iki devlet arasındaki savaşın en önemli sebebidir. 1471'de Uzun Hasan, Malatya, Ayntab taraflarına sefere çıkmış ancak Memlûkler karşısında bölgede tutunamamıştır. Uzun Hasan'ın Otlukbeli Savaşı'nda (1473) Osmanlılara mağlup olması Memlûklere yaramışsa da 1480'de Ruha (Urfa) civarındaki Memlûk-Akkoyunlu savaşının galibi Akkoyunlular olmuştur. Sultan Kayıtbay dönemindeki diğer olaylar şöyle sıralanabilir: • 1492'de meydana gelen veba salgınından dolayı binlerce kişi ölmüş, malî ve iktisadî bunalım meydana gelmiştir. • Askerî harcamalar artmış, bu durum devletin malî yapısının sarsılmasına neden olmuştur. • Artan harcamaları finanse edebilmek için vergiler artırılmış ve

müsadere uygulamalarına başvurulmuştur. • Endülüs'te 1492'de katliama ve şiddete maruz kalan Müslümanlara yardım yapılamamış sadece Avrupa'ya karşı bazı tehditler ileri sürülmüştür. • Mısır, Hicaz ve Suriye'de çok sayıda mimarî eser inşa edilmiştir. Sultan Kayıtbay'ın ölümünden sonra ülkede huzursuzluk ve kargaşa iyice arttı. Peş peşe hükümdar değişiklikleri, ayaklanmalar meydana geldi. Yaklaşık beş yıl devam eden bu karışıklık ve istikrarsızlık dönemi Kansu el-Gavrî'nin tahta çıkmasıyla nispeten son buldu (1501). El-Melik el-Eşref Kansu el-Gavrî (1501-1516) Sultan Gavrî döneminin dış siyasetinde Memlûkler, Portekiz, İspanya, Safevî ve Osmanlı taarruzuna maruz kalmıştır. Memlûk kuvvetleri Şaul Limanı'nda meydana gelen savaşta Portekiz'i mağlup etti (1508). Ancak 1509'da Diu Limanı'nda meydana gelen savaşta Memlûkler ağır bir mağlubiyet aldı. Osmanlı Padişahı I. Selim, Memlûkler üzerine çıktığı seferin yönünü kasıtlı olarak Safevîler şeklinde göstermiştir. Memlûk Sultanı Gavrî ise Osmanlı Devleti'nin harekâtını takip etmek ve kendilerine yapılması muhtemel bir saldırıda önlem almak üzere Haleb'e yönelmiştir. İki taraf arasında elçiler gidip geldi ise de savaş kaçınılmazdı. Mercidabık Savaşı (1516) olarak bilinen mücadelede Memlûkler ağır bir mağlubiyet aldı. Sultan Gavrî başta olmak üzere Memlûk ümerasından çok sayıda komutan ve asker öldü. Mercidabık'ta (1516) savaşın sonucunu belirleyen en önemli unsur Osmanlı Devleti'nin ateşli silahlardaki Memlûklere olan üstünlüğü ve bunları etkili şekilde kullanmasıdır. Netice itibarıyla bu savaş sadece Memlûk hâkimiyetindeki Suriye, Filistin, Lübnan'ın kaybı değildi aynı zamanda Memlûk Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesindeki en önemli merhale idi. El-Melik el-Eşref Tomanbay (1516-1517) Mercidabık Savaşı'nda Memlûk Sultanı Gavrî vefat edince saltanat makamı bir müddet boş kaldı. Bu dönemde ülke yönetimi "naibü'l-gaybe" olarak görev yapan Tomanbay tarafından yürütüldü, hutbe halife adına okundu. Ümeranın yoğun baskısı sonucunda Tomanbay Memlûk sultanı oldu (1516). Sultan Tomanbay döneminde Osmanlı Padişahı I. Selim'in sulh ve kendisine tabi olunması teklifi Memlûk emirlerinin baskısı ile reddedilip Osmanlı elçileri katledildi. İki taraf arasında savaş kaçınılmazdı. Ridaniye Savaşı (1517) olarak tarihe geçen ve Ridaniye düzlüğünde meydana gelen savaşta Osmanlı topçusu ve tüfekli birliklerinin yoğun saldırıları sonucunda Memlûk ordusu dağıldı. Tomanbay ve yanındaki emirler cesur bir şekilde savaşmasına rağmen Kahire'ye çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı ordusu Kahire'ye girdi. Böylece Mısır Memlûk Sultanlığı son buldu (1517). Memlûk toprakları tamamıyla Osmanlı hâkimiyetine dâhil oldu. Sultan Tomanbay mücadelesini devam ettirerek etrafındaki kuvvetlerle Kahire'ye baskın düzenledi ise de sonuç alamadı. Osmanlı padişahı I. Selim, huzuruna çıkarılan Tomanbay'ı, Mısır halkının ona olan teveccühü ve Memlûk ümerasının telkinlerinden dolayı Babü'z-Züveyle'de astırdı. Memlûk Devleti Teşkilat Yapısı (1250-1517) Merkez Teşkilatı Sultan: Devlet işleri tamamıyla sultanın uhdesinde idi. Halife: Memlûk Sultanı Baybars (1260-1277), Abbasî Devleti'nin yıkılmasından sonra Mısır'da halifeliği yeniden tesis etti. Ancak halifenin devlet yönetiminde sembolik bir anlamı vardı. Devlet işleri tamamıyla sultanın uhdesinde idi. Halifelik makamı dinî meşruiyet ve Müslümanlar üzerinde Memlûklerin nüfuzunun artmasına imkân tanyordu. Merkez Teşkilatında Görevli Emirler: Naibü's-Saltana: Sultanın vekili olarak iş gören, üstlendiği yetkilerle ikinci sultan gibi hareket eden görevlidir. Naibü'l-Gaybe: Sultanın sefere çıkması durumunda yerine bıraktığı vekilidir. Atabegü'l-Asâkir: Saltanat naibinden sonra en yüksek görevli olup Mısır'daki ordunun komutanıdır. Vezir: İlk başlarda resmi yazışmalar ve malî işlere bakardı. Saltanat naibliğinin ihdasından sonra vezirlerin görev alanı maliye ile sınırlı kalmıştır. Re'sü Nevbe: Sultan Memlûklerinin komutanı olup bunların yetiştirilmesi, terfi ve terakkilerinden sorumludur. Emir-ü Meclis: Meclis emirliği olup protokol işlerini yürütürdü. Emir-ü Silah: Sultana ait silah deposunun amiri olup merasim ve alay zamanlarında sultanın silahlarını taşıyan silah emiridir. Emir-ü Âhur: Sultanın ahırından sorumludur. Üstâdüddâr: Saray ağası olarak isimlendirilen, sultanın özel emlak ve mülkleriyle ilgili işleri sarayın mutfak, yiyecek, içecek, giyim vb. vazifeleri yürüten görevlidir. Hâzindâr: Sultanın kıymetli eşyalarının muhafaza edildiği hazine dairelerinden sorumludur. Devedâr: Devatdâr olarak bilinen bu görevli sultanın yazışma işlerini yürütürdü. Hâcibü'l-Hüccâb: Sultanla görüşmek isteyenleri onun huzuruna çıkarmak, askerlerin arasındaki anlaşmazlığı çözmek ve saltanat naibine vekâlet etme görevlerini yürütürdü. Emir-ü Candâr: Saray muhafız birlikleri komutanıdır. Çaşnigir: Sultanın sofrası ve yemek işlerini yürüten yiyecek ve içecekleri kontrol eden görevlidir. Bu emirler merkez teşkilatında görevli önde gelen emirler olup bunların dışında sarayda sultanın hizmetinde görev yapan başka görevliler de bulunmaktadır. Divânlar Memlûk Devleti'nde zamanla bazı değişiklikler olsa da öne çıkan divânlar şunlardır: Divânü'l-İnşâ: Devletin yazışmaları, atama yazıları ve mezâlîm divânındaki ahalinin şikâyetleri ile ilgili kararların hazırlandığı divândır. Divânü'l-Ceyş: İktâ sahibi askerler ve sultanın Memlûklerinin işleriyle ilgilenen bu divânın yönetimi nâzırü'l-ceyşin uhdesindeydi. Askerlerin iktâ beratları, maaşları, iktâ arazilerinin ölçümü gibi işler bu divânın sorumluluğu arasındaydı. Divân-ı Nazar: Nâzır-ı mal başkanlığında üç alt birimden oluşan bu divân malî işlere bakardı. Adlî ve Dinî Teşkilat Kadı'l-kadâtık (Başkadılık): Adlî/hukukî ve dinî yürütme görevi olup sultan tarafından seçilen Sünnî dört mezhebin kadıları tarafından bu görev yerine getirilmekteydi. Kadıaskerlik: Kadıasker, askerî sınıfa mensup kişilerin şer'î ve hukukî davalarına ve mezâlîm divânlarına bakan, sultanla birlikte sefere katılan görevlidir. Divânü'l-Mezâlîm: İstinaf mahkemesi hüviyetinde zulüm ve haksızlığın engellenmesi için kurulan yüksek mahkemedir. Dârül'-

Adl Müftülüğü: Şer'i meseleler hususunda fetva verme görevini yürüten birimdir. Beytü'l-Mal Vekilliği: Beytü'l-mal ile ilgili alım satım işleri bu kurum tarafından yerine getirilirdi. Hisbe Nâzırlığı: Genel ahlak ve asayişin temini, çarşı-pazarın denetimini yapan kurum olup bu görev muhtesib tarafından yürütülmüştür. Taşra Teşkilatı Memlûklerde taşra yapılanması Memlûk Sultanlığı'na tabi olarak naibliklere ayrılmıştır. Büyük vilayetlerde naibü's-saltana unvanına sahip valiler görev yapmıştır. Memleketü's-Şam adı verilen Suriye bölgesinde; Dımaşk (Şam), Haleb, Tarabulus (Trablusşam), Hama, Safed ve Kerek adıyla anılan altı naiblik vardı. Dımaşk naibliği Suriye bölgesindeki en önemli naiblik olup merkez teşkilatındaki idarî kurumlar burada da teşekkül ettirilmişti. Mısır bölgesi ise devletin başkenti Kahire hariç olmak üzere, İskenderiye, Yukarı Mısır (el-Vechü'l-Kıblî), Aşağı Mısır (el-Vechü'l-Bahrî) şeklinde üç naibliğe ayrılmış idi. Askerî Teşkilat Kara Ordusu: Askerî yönü güçlü olan Memlûkler kara ordusu ve donanması sayesinde uzun süre varlığını sürdürmüştür. Kara ordusu genel itibariyle memalik-i sultaniyye, memâlik-i ümerâ ve ecnâdü'l-halka adı verilen iktâ sahibi askerlerden oluşmaktaydı. Memlûklerde çeşitli etnik kökenlerden gelen yardımcı birlikler de orduda görev almışlardır. Bunlar kendilerine sağlanan iktâ karşılığında istihdam edilmekteydi. Sultanın ve emirlerin çocuklarından müteşekkil evlâdünnâs adı verilen ihtiyat kuvvetleri ve savaşlara gönüllü olarak katılanlar da söz konusuydu. Deniz Kuvvetleri-Donanma: Kara ordusuna önem veren Memlûkler donanma ve deniz kuvvetleri çok güçlü değildi. XVI. yüzyılın başlarında Memlûkler topraklarını ve ticaret yollarını tehdit eden Portekiz'e karşı donanma güçlendirildi. Sultan Gavrî döneminde Osmanlı Devleti'nin de yardımıyla gemi sayısı artırıldı. Ancak okyanuslarda mücadele edecek çapta donanmaya sahip olamayan Memlûkler Portekiz'e karşı verdiği mücadelede başarılı olamamıştır.